

Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a Evropě 1950–2000

JIŘÍ MUSIL*

Středoevropská univerzita, Budapešť, Varšava
Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha

The Transformation of Urban Sociology in the United States and Europe 1950–2000

Abstract: The core of the paper is a comparative study of urban social theories in the United States, Western Europe, East Central Europe and the former Soviet Union during the period 1950–2000. The analyses of theoretical ideas are accompanied by references to empirical research that has had a substantial impact on urban social theory. At the same time, the paper compares the parallel developments of urban social theories in two parts of the world whose economies, policies and social systems considerably differed up until 1989. Paradoxically, neo-Weberian approaches more adequately explained the urban social processes in Marxist-socialist countries than in Western capitalist societies. And conversely, the attractiveness of neo-Marxism in Western urban sociology indicates that in societies in which the market and market-engendered social effects played a dominant role, different versions of Marxist interpretations of urbanism became attractive. The long-term perspective of the paper made it possible to distinguish three developmental phases. In the first phase, scholars concentrated their efforts on discovering yet unknown urban phenomena and on gaining an understanding of regularities in the structure of cities. In the second, urban sociologists attempted to explain urban structures, and here, competing explanations were employed. Cities were conceived mainly as a product and as a dependent variable. In the third phase the city came to be understood as a community linked to a concrete space, as well as to the national and global society. The concepts of space, time and settlement were rehabilitated, and settlements have come to be conceived as places endowed with meaning and identity. In turn, cities have ceased to be „dissolved“ within a society.

Sociologický časopis, 2003, Vol. 39, No. 2: 137–167

Pokusit se popsat a interpretovat vývoj *teorie* americké a evropské urbánní sociologie v uplynulých padesáti letech se zdá být téměř nemožné. Zároveň je však zřejmé,

* Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Prof. PhDr. Jiří Musil, CSc., Újezd 15, 150 00 Praha 5, e-mail: musil.ceu@volny.cz

Autor děkuje za četné připomínky, které vedly k větší jasnosti textu, Michalu Illnerovi a Petru Dostálovi.

že takto pojatá komparativní a historická studie je přitažlivá, protože by mohla poukázat nejen na pluralitu urbánních situací, problémů a jim korespondujících reflexí města v různých částech světa, ale i proto, že by mohla přispět k pochopení souvislosti mezi vývojem globálních národních společností a vývojem měst.

Jsem si plně vědom toho, že mnozí čtenáři této studie, kteří se zabývají urbánní sociologií, budou v ní postrádat některé důležité myšlenkové směry, především tzv. *studie komunit* (*community studies*), ale i další jako např. studie tzv. *governance*, věnované formálním institucím městské politiky, ale také organizaci a fungování občanské sféry měst. Zkoumání komunit patřilo nepochybně – zejména ve Spojených státech, avšak také v Británii a Německu – k významným příspěvkům poválečných městských studií. Nezařadil jsem je, kromě několika britských, do následujícího přehledu ne proto, že bych je považoval za nevýznamné, právě naopak. Myslím totiž, že jejich zaměření je mnohem širší než záběr intelektuální činnosti, kterou označují pojmem urbánní sociologie.

Druhá úvodní poznámka se týká srovnání vývoje urbánní sociologie v zemích s převážně tržním a převážně centrálně plánovaným hospodářstvím. Je to můj první pokus o takovou paralelní historii oboru ve dvou částech světa, které se z hlediska svých ekonomických, politických i sociálních řádů významně lišily. Navíc šlo o dvě části světa, které byly ve značné míře i intelektuálně odděleny. I když je tedy zřejmé, že šlo o dva odlišné typy společnosti s rozdílnými druhy ekonomické a politické regulace – což mělo rovněž nutné důsledky i v sociálně prostorové organizaci měst a regionů – není pochyb o tom, že tu šlo zároveň o dvě varianty moderních nebo modernizujících se společností. Probíhaly v nich některé makrosociální procesy, které byly společné nebo přinejmenším analogické.

Tato paralelita některých sociálních procesů usnadňovala i v době studené války komunikaci mezi urbánními sociology na Západě a na Východě. Ale tyto kontakty odhalily zároveň paradoxní stránku. Sociologové v socialistické střední a východní Evropě rozvíjeli poměrně intenzivně sociální morfologii – čili sociálně ekologický výzkum měst – a v skryté podobě také neoweberianský přístup k studiu města. Neoweberianismus právě v socialistických zemích vysvětloval lépe některé urbánní procesy než v západních společnostech. Pro západní urbánní sociologii reflektující situaci ve společnostech s dominantním postavením trhu, s jeho sociálními důsledky, se staly přitažlivé naopak různé verze neomarxismu.

Pro účely tohoto přehledu bude sledován vývoj urbánní sociologie především v následujících makroregionech: 1. ve Spojených státech, 2. v Západní Evropě, s důrazem na vývoj ve Velké Británii, Spolkové republice Německo, Francii, 3. v socialistických zemích střední a východní Evropy, s důrazem na práce z Polska, České republiky, Maďarska a bývalého Sovětského svazu.

Širší kontext vývoje urbánní sociologie ve Spojených státech a západní Evropě 1950–2000

V době mezi rokem 1950 až 2000 procházely *Spojené státy* významnými hospodářskými a sociálními proměnami, které působily na americká města a nepochybně i na témata a přístupy urbánní sociologie. Celý tento historický úsek lze rozdělit do tří období: 1. 1950–1975, kdy po krátké poválečné hospodářské recesi v letech 1948–1949, nastalo v USA dlouhé období prosperity, s trvale rostoucími reálnými příjmy obyvatelstva a s poměrně velkým rozsahem finanční pomoci federální vlády městům. Bylo to až do roku 1965 také období „baby boomu“ a rychlého růstu obyvatelstva měst. 2. 1975–1985, kdy se, v důsledku dvou hospodářských šoků způsobených v 70. letech prudkým růstem ceny ropy zpomalil hospodářský rozvoj a federální stát musel v důsledku rostoucích rozpočtových deficitů výrazně omezit finanční podporu městům. 3. 1985–2000, kdy byl zaznamenán opět hospodářský růst spojený s přírůstkem pracovních příležitostí, avšak s pokračujícím poklesem přímé finanční pomoci městům z federálních zdrojů. Americká forma keynesiánské makroekonomické politiky byla vystřídaná různými podobami politiky neoliberální omezujícími sociální výdaje. To vedlo k růstu chudoby, zejména ve vnitřních částech velkých měst, více než v zemi jako celku. Kromě toho již od šedesátých let se začala města v USA rozdělovat na rychle se rozvíjející a bohatnoucí města tzv. *sunbeltu* (města na jihu a jihozápadu) a na upadající a chudnoucí města tzv. *frostbeltu* (města na severu a severovýchodu). Růst měst *sunbeltu* byl způsoben rozvojem nových hospodářských aktivit, nových směrů průmyslové výroby, včetně nového zbrojního průmyslu. Úpadek měst *frostbeltu* byl a je do značné míry důsledkem poklesu role tradičních průmyslových odvětví.

V *západní Evropě* lze v období 1950–2000 rozlišit rovněž tři časové úseky, i když odlišně strukturované než v USA: 1. 1950–1955 – roky dokončování poválečné rekonstrukce ekonomie, infrastruktury a válkou poškozených měst. 2. 1955–1975 – dlouhé období hospodářského růstu spojeného s budováním moderního *sociálního státu*, který byl založen na tržním hospodářství, doplňovaném právní a politickou regulací; bylo to rovněž období růstu obyvatel měst, i když nepříliš značného v starých urbanizovaných oblastech Evropy, a zlepšování životních podmínek obyvatel měst. Je to taktéž období výrazných kroků směrem k hospodářské a politické integraci nekomunistické Evropy. Ideově bylo spojeno s dozníváním první moderny [Wagner 2001]. 3. období 1975–2000 zaznamenalo začátek ústupu sociálního státu, a tento ústup byl spojen s růstem sociálních nerovností, s rychlým úpadkem tradičních průmyslových odvětví, s deindustrializací celých regionů, s přechodem od tzv. *fordismu*, tj. průmyslového kapitalismu, k tzv. *postfordismu*, a s rychlým rozvojem sektoru služeb a aplikace nových technologií zpracování informací a jejich přenosu.

Na sociální situaci měst ve Spojených státech v období po roce 1975 působilo významně dlouhodobé zhoršování fiskálního zdraví vnitřních částí měst, označované obvykle pojmem *fiskální krize*. Bylo do značné míry způsobeno zvýšením městských daní spojených s bytovou výstavbou. Díky těmto vysokým daním, jen domácnosti s vyššími a středními příjmy si mohly dovolit stěhovat se do suburbii, a to

vedlo k tomu, že ve vnitřních částech měst rostl soustavně podíl obyvatel s nižšími příjmy. Situace vnitřních částí amerických měst se od konce 70. let navíc zhoršovala rychle klesajícím rozsahem finanční pomoci městům z centrálních zdrojů americké federální vlády. Jak uvádí Anita A. Summersová [1999] v USA se stala velká města hlavními pečovateli o chudé a o imigranty, a umožnila tak ostatním částem země zabývat se problémy spojenými s chudobou v podstatně menší míře. To souvisí s dlouhodobě slabší federální městskou politikou USA ve srovnání s Evropou.

V západní Evropě nabývaly na významu jiné faktory, i když i tam docházelo k fiskální krizi státu blahobytu, především na celostátní úrovni. Argumentem zaváděných změn byla teze, že kapitalismus si nemůže dovolit finanční zátěž Keynes-Beveridgova typu státu blahobytu. To se ovšem promítlo i do finančních a sociálních problémů měst. V Evropě však probíhal i další důležitý proces, který měnil situaci jednotlivých měst, tj. formování celoevropského systému měst. Zároveň to bylo období růstu sociální nerovnosti, marginalizace částí obyvatelstva, vzniku vnitřních periferií, stagnace růstu obyvatel a tzv. druhé demografické revoluce.

Z hlediska vývoje samotné struktury měst a městských regionů patřil k nejdůležitějším trendům v USA i v západní Evropě v celém poválečném období proces *suburbanizace* obyvatelstva později i pracovních příležitostí. Ta začala v Spojených státech dříve než v západní Evropě, ale i tam rostoucí životní úroveň, rozvoj husté sítě dálnic a stále větší počet domácností vlastnicích auta, zkracování pracovní doby a posilování hodnot soukromí, bezpečí a zdravého přírodního prostředí vedly k radikální decentralizaci měst.

Města a městské regiony se proměňovaly v stále větší metropolitní oblasti. Začalo se hovořit o „exurbanizaci“ nebo dokonce o „protiurbanizaci“. Podle statistik totiž rostl počet obyvatel v malých obcích. Většinou šlo ovšem o sídla v širším zájmu metropolí. V posledních letech se však tento trend změnil. Došlo nejdříve k zpomalování suburbanizace a později k začátku *reurbanizace*, tj. k návratu práce a obyvatel do vnitřních částí měst. Paralelně s těmito změnami rostla mobilita obyvatelstva.

Přechod od konceptu sociálního státu k neoliberalistickému konceptu omezené sociální zodpovědnosti státu, regionů a měst vedl zejména ve Spojených státech, ale také v západní Evropě, k zvýšení sociálních nerovností, marginalizaci skupin obyvatelstva, a také k politické radikalizaci a k *městským konfliktům*.

Ve Spojených státech došlo v důsledku hnutí za lidská práva černošského obyvatelstva vrcholícího v 60. letech k zlepšení vztahů mezi rasovými a etnickými skupinami a to se do jisté míry promítlo do urbánních procesů. V západní Evropě – ovšem v jiné době, tj. v průběhu 90. let – se naopak vztahy k přistěhovalcům z jiných zemí a kontinentů začaly zhoršovat a to se nejvíce opět projevilo ve městech, kam směřuje většina přistěhovalců.

Urbánní sociologie ve Spojených státech a západní Evropě 1950–1975

I když je zřejmé, že – zejména v Evropě – je zapotřebí z hlediska historicko-sociologického rozlišovat tři odlišná období, při interpretaci vývoje samotné urbánní sociologie, lze spojit první dvě období do jednoho časového úseku a zabývat se obdobím 1950–1975 jako celkem.

Jedinou ucelenou, i když již silně kritizovanou, školou urbánní sociologie byla po druhé světové válce stále *humánní ekologie*, jejíž principy ve 20. a 30. letech formulovali členové chicagské školy. Neomezili se však jen na vytvoření teorie města, ale prováděli v jejím duchu velké množství empirických výzkumů, které se týkaly zejména toho, co Ernest W. Burgess a Donald J. Bogue [1967] označili jako „objevování fyzického vzorce města“, čili prostorového rozložení jednotlivých kategorií obyvatelstva a jednotlivých složek sociální infrastruktury v Chicagu. Neměli bychom zapomenout rovněž na to, že k výrazným stránkám chicagské školy patřila i jejich urbánní etnografie a pokus formulovat kulturní teorii města označovanou jako „urbanism as a way of life“ [Wirth 1938]. Kritika této teorie urbanismu, kterou provedl Herbert J. Gans [1962, 1968a, 1968b] představovala jednu z důležitých větví poválečného vývoje urbánní sociologie. Zároveň představovala propojení urbánní sociologie s velkou americkou tradicí komunitních studií, jejímiž reprezentanty byly například Street Corner Society [Whyte 1961], dva svazky o Middletownu [Lynd, R. S. a Lynd, H. M., 1929, 1937] a Yankee City [Warner, W. L., Lunt, P. S., 1941].

V období 1950–1975 se práce amerických autorů vycházejících ze školy *humánní ekologie* zabývaly hlavně čtyřmi okruhy: empirickými výzkumy sociálně prostorové struktury měst a městských regionů [Bogue 1949; Boskoff 1962; Duncan 1960; Theodorson 1961], výzkumy těch stránek života ve městě, o kterých nejsou údaje v úředních statistikách (výzkum městských komunit a rodin), reformulací teorie *humánní ekologie* a zlepšováním metod analýzy sociálně prostorové struktury měst. Tradiční ekologický výzkum sociálně prostorové struktury měst, i když pokračoval, už nepřinášel žádné podstatně nové poznatky a z prací publikovaných v té době je zřejmé, že se zájem přesunoval na studium metropolitních regionů, na dominanci jádra metropolí a subdominanci předměstských sídel [Bogue 1949]. Mnohem více podnětů přineslo metodologické úsilí Eshrefa Shevkyho a Wendella Bella [Shevsky, Bell 1955] zlepšit *analýzu sociálních oblastí* ve městech. Podobný zájem vyvolalo i další metodologické zlepšení ekologické analýzy měst známé pod pojmem *faktorová ekologie*. Přesto však již v šedesátých letech bylo zřejmé, že možnosti nových objevů, a zejména nových teoretických pohledů na sociálně prostorovou strukturu amerických měst pomocí ekologické analýzy narážejí na potíže. Hlavním problémem se stala sociologická interpretace velkého množství výsledků, které tyto metody přinesly. Tyto výzkumy nepochybně prohloubily znalost měst, většinou ovšem západních. V okamžiku, kdy se začaly ekologické analýzy měst, zejména analýzy sociální segregace, provádět v socialistických zemích, např. v Československu, Polsku a také ve městech „třetího světa“, a ukázaly na specifické rysy segregace v těchto zemích, byla by mohla sociálně prostorová analýza měst nabývat opět teoretické relevance, ale nestalo se tak proto, že na Západě se této produkci nevěno-

vala téměř žádná pozornost a v socialistických zemích neměli autoři těchto analýz možnost a odvahu vyvodit ze svých vlastních zjištění obecné teoretické, a tím i politické konsekvence. Ponechávali to na čtenářích.

Z hlediska vývoje sociologické teorie města, a zejména udržení paradigmatu humánní ekologie v USA, se staly důležité pokusy Amosa Hawleyho [1950] Otis Dudley Duncana a Leo F. Schnore [1959a, 1964] reformulovat principy humánní ekologie. Hawley ve snaze zachránit humánní ekologii odmítl to, co považoval za jednostrannou geografickou (prostorovou) orientaci chicagské školy. Tvrdil, že jádrem ekologické analýzy nemůže být sociálně prostorová analýza měst, nýbrž to, jak se populace kolektivně a nevědomky adaptují na své okolí. Humánní ekologie se nemůže zabývat motivacemi a postoji, jak to činí sociální psychologie. Podobnými argumenty obhajovali humánní ekologii Duncan a Schnore [1959a, 1959b] v diskusi se sociálním psychologem Peterem Rossim [1959].

Kritikové neoorthodoxní humánní ekologie správně upozorňovali, že opuštěním prostorové dimenze a tímto důrazem na koncept kolektivní adaptace na prostředí se humánní ekologie stala jednou z variant funkcionalistické teorie. Hawleyovo pojetí ekologie se podobalo totiž velmi silně Parsonsově koncepci [1961] tzv. adaptační funkce (tj. ekonomie) v jeho čtyřpolním AGIL schématu sociálních systémů. Tímto obratem Hawley uvolnil ovšem těsný vztah mezi ekologií a urbánní sociologií, který předpokládali otcové chicagské školy, zejména Robert Ezra Park. Tato diskuse o teorii města byla nesmírně podnětná a nebyla nikdy dostatečně reflektována v obecné sociologické teorii. Nepochybně však ukázala na nejasnosti výchozích a základních axiomat klasické humánní ekologie v pojetí chicagské školy. Její kritika otevřela cestu k novým pojetím urbánní sociologie, které se odpoutávaly od tradic Chicaga.

Tento proces zahájil onu fázi vývoje poválečné urbánní sociologie, která je spojena s pojmem „*nová urbánní sociologie*“. Začala především ve francouzských, britských a německých publikacích v šedesátých a sedmdesátých letech a s jistým časovým posunem se rozvinula i ve Spojených státech.

Již ve třicátých letech lze ve Francii pozorovat zájem o americkou humánní ekologii. V roce 1930 navštívil Maurice Halbwachs Chicago. Výsledkem byl mimo jiné Halbwachsovův článek o etnických zkušenostech tohoto města [1932]. A Robert Ezra Park se již dříve [1926] zmiňuje o podobnosti jeho koncepce humánní ekologie s myšlenkami Durkheimovy školy. Tento vzájemný zájem je způsoben paralelním vývojem francouzské sociální morfologie a chicagské humánní ekologie. Sociální morfologie konceptualizovaná Durkheimem dostala systematickou podobu v díle Maurice Halbwachse [Halbwachs 1946] a zůstala silným směrem francouzské sociologie i v době po druhé světové válce čili v období, kterému se zde věnujeme. Dílo, které nejlépe dokumentuje fúzi sociální morfologie a humánní ekologie, byla kolektivní práce řízená Paul-Henry Chombart de Lauwem o pařížské aglomeraci [Chombart de Lauwe 1952]. V době, kdy ve Spojených státech humánní ekologie ztrácela svou dominantní pozici, ve Francii zůstávala ještě přitažlivá. To nebylo způsobeno jen silným vlivem sociální morfologie, ale také tradičním zájmem francouzských so-

ciologů a také historiků o prostorové aspekty společnosti a zároveň tradičním zájmem francouzských geografů o působení sociálních a kulturních faktorů na krajinu. Francouzská urbánní sociologie prvního období, které zkoumáme, se vyznačovala, ve srovnání s americkou, větším zájmem o kulturní stránky života měst, o sociologii denního života, o aplikaci urbánní sociologie v plánování měst.

Ke konci turbulentních 60. let došlo k důležitému obratu ve francouzském myšlení o městech. Francouzská intelektuální levice byla po druhé světové válce silným myšlenkovým proudem, ale do sféry urbánní otázky pronikla až ke konci 60. let a zejména v 70. letech. Bylo to spojeno zejména s díly dvou marxisticky orientovaných autorů: Henri Lefebvrea a Manuella Castella.

Starší Lefebvre podle názoru některých autorů patřil mezi ty západní marxistické teoretiky, kteří se nejvíce zasloužili o vtažení prostoru do sociální teorie. To ho přirozeně přivedlo k marxistické interpretaci procesů urbanizace. Z hlediska vývoje marxismu bylo důležité, že Lefebvre považoval „urbanism“ za výrobní sílu. To ovšem neodpovídalo běžné interpretaci Marxe v té době. Již ke konci 60. let se zabýval rovněž bojem o kontrolu nad „právem na město“ (*Le droit à la Ville*) [Lefebvre, 1968], urbanizací vědomí a otázkou, do jaké míry transformace kapitalismu vyžadovala urbánní revoluci. V díle, které – s jistým zpožděním – nejsilněji ovlivnilo urbánní sociologii, tj. *La production de l'espace*, [Lefebvre 1977] formuloval teorii produkce a reprodukce nerovnoměrného územního rozvoje za kapitalismu. *Produkce prostoru* a měst za kapitalismu je založena podle Lefebvra na paralelně probíhajících procesech homogenizace, heterogenizace (hierarchizace) prostorů a měst. Kapitalismus vede k rostoucí kontrastnosti sídel i regionů. Zdá se, že rozvedení této základní myšlenky pak u Davida Harveye vedlo k formulaci teorie tzv. sekundárního oběhu kapitálu. Pojem „produkce měst“ je dosud používán v soudobých učebnicích geografie a sociologie měst.

Mladší z obou nejvlivnějších francouzských marxistů té doby, Manuel Castells, je mezi urbánními sociology pravděpodobně více znám než Lefebvre. Myslím, že je tomu proto, že své názory formuloval ve větší míře v přímé konfrontaci s hlavním proudem urbánní sociologie, a také proto, že publikoval řadu empirických výzkumů.

Mladý Castells, kterým se zde zabýváme, byl silně ovlivněn strukturalistickou verzí francouzského marxismu a to způsobilo, že považoval vnitřní uspořádání měst za závislé proměnné, které jsou především produktem neprostorových výrobních vztahů. To implicitně znamenalo, že městu nelze rozumět bez vztažení ke společnosti jako celku a také to, že nelze pomocí urbanismu vysvětlovat jiné sociální jevy. Představu, že existuje město jako jakýsi oddělený sociální fenomén, analogický rodině, škole, právu, atd. považoval za neadekvátní. Těmto názorům odpovídalo také stanovisko [Castells 1973], podle kterého ve vysoce urbanizovaných společnostech lze urbánní sociologii jen obtížně oddělit od obecné sociologie. Na to ostatně poukazovali autoři, kteří již dříve kritizovali školu humánní ekologie jako Leonard Reissman [1964], Ray E. Pahl [1968] a další. S tím související názor, že urbánní sociologie musí vstřebávat do sebe „celé pole sociologické teorie“, tj. sociální organi-

zaci s její třídní strukturou, sociální změnu, kolektivní chování, sociální kontrolu, populační vývoj a další, vyjádřil v jednom ze svých posledních textů ovšem také jeden ze zakladatelů chicagské školy urbánní sociologie, Ernest W. Burgess již v 60. letech [Burgess, Bogue 1967].

Východiskem Castellsovy teorie města je názor, že města jsou místem sociálních kontradikcí, sociálních bojů a také sociálních hnutí vyjadřujících zájmy různých sociálních tříd a skupin. K tomuto obecnému východisku však přidal další, které bylo inovativní a originální. Na rozdíl od marxistického mainstreamu tehdejší doby, který zdůrazňoval klíčovou roli výroby, Castells zdůraznil spotřebu. Ale nikoliv v obecném slova smyslu, nýbrž explicitě *kolektivní spotřebu* [Castells 1973]. To nepochybně reflektovalo tehdejší evropskou situaci silného sociálního státu. Město je nejen místem sociálních bojů, nýbrž také kolektivní spotřeby, realizované technickou, ale i sociální infrastrukturou, např. veřejnou dopravou, školstvím aj. To je specifickým předmětem urbánní sociologie. Kolektivní spotřeba, která je významná především ve městech, je ovšem prostorem soutěže i konfliktu mezi různými složkami kapitálu, spotřebitelů, obyvatelů, sociálních tříd. Velmi často její organizace a její užívání vede k *městským bojům a městským sociálním hnutím*. To vyjádřil Castells ve své pozdější práci *The City and the Grassroots* [Castells 1983], ve které je zřejmý jeho posun od Alhuserovského strukturalismu k důrazu na roli urbánních aktérů. Lefebvrovy a Castellsovy práce stimulovaly ve Francii a jiných zemích v 70. letech vlnu teoretických neomarxistických publikací autorů, jako byli J. Lojkin [1976], M. Preceteille [1973], E. Mingione [1972] a také řadu empirických výzkumů.

Britská urbánní sociologie poválečného období nepřinášela významné podněty. Ruth Glass v článku z roku 1955 prohlásila, že „komentář o soudobé britské literatuře o urbánních sociálních studiích, tj. z posledních 20 let, musí být komentářem o jejich nedostacích“ [Glass 1968: 53]. Tyto studie podle ní postrádaly jednak reformní zaměření, které bylo podle jejího mínění nejsilnější britskou tradicí, jednak úsilí o nové teoretické myšlenky. Britští sociologové v té době nejevili rovněž zájem o výsledky výzkumů chicagské školy, kterých si všímali spíše urbánní geografové jako E. Jones [1960], R. E. Dickinson [1951]. Nejvýznamnější nové podněty přinesla sociální antropologie aplikovaná na městské prostředí jako např. studie Peter Wilmotta a Michael Younga o rodině a příbuzenství v londýnském předměstí [Wilmott, Young 1960] a ve východním Londýně. [Young, Willmott 1962].

Změna nastala v 60. letech. Byla spojena zejména s pracemi Johna Rexe, Roberta Moorea [1967] a Ray E. Pahla [1968, 1970], kteří vnesli do britské urbánní sociologie nejen weberovské perspektivy, ale také novou sensitivitu pro teoretické otázky. Rex [1968] do značné míry souhlasil s názorem, že to, co se děje ve městech, je výrazem obecných sociálních procesů působících v globální společnosti národních států. Přesto však podle něho existují specifické městské sociální procesy. To bylo umožněno jeho přijetím Weberova konceptu sociální třídy. Ten ji definoval nejen společným postavením a zájmy lidí na trhu práce, nýbrž i na jiných trzích. John Rex z toho odvodil koncept „*housing classes*“ (bytových tříd). Alokace bydlení se ovšem v smíšených bytových systémech – a ty jsou v soudobých průmyslových spo-

lečnostech ubikvitní – neděje jen prostřednictvím trhu, nýbrž také administrativním přidělováním. Koncept bytových tříd doplnil pak na základě empirického studia Birminghamu teorií sociálních konfliktů mezi těmito bytovými třídami. Ekologickou teorii – zejména Burgessovo rozčlenění měst do zón – považoval za inspirativní, ale za nedostatečnou. Postrádala podle něho dostatečně zdůvodněný výklad, proč k takovému rozčlenění měst dochází. Obecný odkaz na „soutěžení o užití půdy“ nestačí, právě tak jako aplikace ekologických konceptů dominance, invaze a sukcese.

Výchozí otázkou Raye E. Pahla [1970, 1977], který je znám díky své teorii *urbánního manažerismu*, byl vztah sociální struktury, tj. stratifikace, a prostorové struktury měst. Patřil mezi ty sociology, kteří se snažili organicky začlenit to, co nazýval socio-technickým, jindy urbánním technologickým systémem – a co lze označit také jako ekologický systém – do globálního systému společnosti. Urbánní sociologie musí rovněž reflektovat skutečnost, že ve městech existuje konflikt o zdroje, které podmiňují podstatnou část sociálně definovaných životních stylů. Podle Pahla musí být prostor a bydlení, jako důležité a přitom vzácné zdroje, efektivněji začleněny do sociologické analýzy.

K mechanismům alokování elementů socio-technického systému měst nepatří jen trh, ale také byrokratické mechanismy. Konkrétně to znamená, že o kvalitě prostředí, bytů a služeb, které jednotlivé domácnosti nebo i celé skupiny nebo vrstvy obyvatelstva užívají, rozhodují často tzv. *gate-keepers*, tj. různí úředníci v městské administraci. Alokace je tedy nejen věcí ekonomickou, nýbrž také politickou a souvisí úzce se strukturou moci. Pahl tudíž reprezentoval neoweberiánskou větev tehdejší urbánní sociologie a nebylo proto divu, že polemizoval s Castellsem a s jinými neomarxisty. V těchto diskusích, kterých se účastnila celá řada dalších britských, francouzských a italských urbánních sociologů, se formulovaly principy *nové urbánní sociologie*.

Pochopení poměrně velkého významu socio-technického systému měst vedlo Pahla k tomu, že si již v 60. letech kladl otázku, zda neexistuje nějaká obecná logika organizace prostoru měst pokročilých průmyslových společností – závislá na úrovni technologie –, ke které všechny průmyslové společnosti směřují. Vyjádřeno jinak: je struktura a prostorová organizace měst v různých typech průmyslových společností – např. socialistických a kapitalistických – výrazně rozdílná, anebo naopak analogická? To vysvětluje jeho veliký zájem o města v tehdejších socialistických zemích. Doplnil bych toto konstatování ještě tím, že analýze vývoje měst v socialistických zemích se tehdy vyhýbali především urbánní sociologové marxistické orientace. Dnes je již zřejmé proč. Neoweberiánská interpretace toho, co se dělo v dřívějších socialistických zemích, kde velká část alokačních mechanismů trhu musela být nahrazena byrokratickou racionalitou, byla totiž mnohem adekvátnější a odpovídala více skutečnosti než tradiční marxistické interpretace. Ivan Szelenyi [1983: 2–3] ocenil Pahlovy vhledy takto: „V řadě přesvědčivých esejí Pahl ukázal, že rozdíly mezi urbánními vzorci v západní a východní Evropě nemohou být úplně nebo dostatečně vysvětleny pouze srovnáním kapitalistického způsobu výroby se socialistickým způsobem výroby“. A i když Pahl později opustil své původní formula-

ce o urbánním manažerismu, ponechávaje manažerům pouze intervenující nebo zprostředkující roli, jeho chápání účinků byrokratické moci na formování struktury měst zůstává jedním z nejvýznamnějších přínosů urbánní sociologie 60. a 70. let.

I když David Harvey byl geograf, jeho práce ze sedmdesátých let silně ovlivnily urbánní sociologii. Byl vedle Manuela Castellse nejvlivnějším reprezentantem neomarxistické větve „nové urbánní sociologie“. Ve svých pracích se zaměřil na poznání vztahu mezi městem a společností z hlediska historického materialismu, způsobem, kterého si ortodoxní marxismus nevšímal. Vyšel přitom z Marxovy koncepcí renty a došel v práci z roku 1976 k závěru, že města jsou sférou konfliktu mezi kapitálem opírajícím se o půdu a kapitálem opírajícím se o výstavbu a práci [Harvey 1973]. Na rozdíl od Castellsovy teorie, která vysvětlovala strukturování sociálního prostoru kapitalistických měst jako výsledek konfliktů týkajících se kolektivní spotřeby, Harvey kladl důraz na rozdílné zájmy vznikající v procesech produkce. Harvey však zároveň zdůrazňoval, že sociálně prostorová diferenciací měst je relativně samostatnou, sekundární silou sociální stratifikace kapitalistických měst. Jakoby v mírné podobě přijal Rexovu teorii bytových tříd.

K jeho neoriginálnějšími myšlenkami patří jeho *koncept dvou oběhů kapitálu* [Harvey 1973 a 1982]. První oběh zahrnuje investice do výroby zboží, kdežto druhý se týká investic do předmětů fixního kapitálu (technické sítě, silnice, budovy atd.). Druhý okruh má přitom vedle své primární funkce také důležitou další: je řešením krize nadměrné akumulace kapitálu v primárním okruhu. Harvey tak spojil produkci člověkem vytvářeného prostředí s toky kapitálu a s krizemi kapitalismu. Kritikové upozorňovali na to, že jeho teorie jsou silně deterministické, strukturalistické a nepočítají příliš s konkrétními sociálními aktéry a s tlaky zespoda.

Zamítnutí ekologického paradigmatu, diskuse a kontroverze mezi neomarxisty a neoweberiány a úvahy o vztahu mezi urbánní sociologií a plánováním měst vytvořily intelektuální rámec tehdejších britských diskusí. Omezený rozsah této studie neumožňuje analyzovat všechny tyto práce, a lze proto jen uvést autory nejvýznamnější: Peter Saunders [1981], Michael Harloe [1977], Chris Pickvance [1976], Peter H. Mann [1965], a Rosemary Mellor [1977]. Obdobně je tomu i s působením koncepcí Anthony Giddense [1984], který výrazně obohatil urbánní sociologii zahrnutím prostoru do sociální teorie. Pro omezenost prostoru tohoto článku, nemohu na tomto místě podat výklad Giddensova pojetí sociálního prostoru.

Přehled britské urbánní sociologie by zůstal nepřijatelně neúplný, kdybychom se alespoň stručně nezmiňovali o sociální antropologii. Po Malinowského změně paradigmatu sociální antropologie a po zahájení procesů urbanizace v bývalých britských koloniích, britští antropologové začali studovat africká a asijská města a také, což bylo velmi inspirativní, města ve Velké Británii [Frankenberg 1966]. Mimořádně podnětná, ovšem nejen pro urbánní sociologii ale i pro teorii modernizace, byla kniha Ronalda P. Dorea „City Life in Japan“ publikovaná roku 1958.

Vývoj urbánní sociologie v Spolkové republice Německo po 2.světové válce je neobyčejně instruktivním příkladem interakce mezi změnami měst a intelektuální reflexí těchto změn. Vzhledem k mála překladům z německé urbánní sociologie do

angličtiny, nedostává se jí – podle mého názoru – té pozornosti, které by si zaslouhovala.

Při interpretaci jejího vývoje lze rozlišit podle Ulferta Herlyna [1989] tři základní období. V prvním, zahrnujícím 50. léta, bylo provedeno několik výzkumů středně velkých měst např. Darmstadtu, Euskirchen, Steinfeldu a Dortmundu, které umožnily vyzkoušet techniky empirického výzkumu, jak byly vyvinuty v USA. Němečtí sociologové věnovali zvláštní pozornost integraci německých uprchlíků a obyvatel vystěhovaných z Polska, Československa, Maďarska, a také otázkám spojeným s rekonstrukcí měst poškozených válkou. Tyto rekonstrukce otevřely ovšem významné politicko-ideologické otázky týkající se plánování měst a přestavby válkou poškozených měst. Střetaly se zde tři ideologické proudy: restaurativní liberalismus, konzervativní velkoměstská politika a nepolitický technicismus [Bahrtdt 1968].

Druhé období, které trvalo zhruba od konce 50. let do poloviny 70. let, bylo úzce spojeno s hospodářským rozvojem země na bázi konceptu sociálně-tržního hospodářství inspirovaného teorií ordoliberalismu. Ve srovnání např. s Francií nebo Itálií té doby vliv marxismu byl v německé urbánní sociologii podstatně slabší, ale totéž se dá říci i o humánní ekologii. Zdrženlivý postoj k oběma těmto myšlenkovým proudům měl kořeny v politické sféře. U marxismu to byla zkušenost války, vznik železné opony a rozdělení země do dvou států, u ekologie – ostatně jako u demografie – obava z rozvíjení jakýchkoliv teorií, které měly biologickou konotaci a mohly by být spojovány s rasismem.

Německé myšlení se tehdy spontánně přiklonilo k myšlence modernizace. Hospodářský růst, rychlá urbanizace, technologický rozvoj spojený s formováním silného sociálního státu tvořily základní kontext tehdejší německé urbánní sociologie. Výrazem této konstelace bylo dílo Hanse Paula Bahrtdta. Usiloval o propojení teoretického konceptu města, odvozeného z díla Maxe Webera, s humanistickým konceptem výstavby měst. Podtitul jeho nejvýznamnější knihy *Die moderne Grosstadt* [Bahrtdt 1961] to explicitě vyjadřuje: „Sociologické úvahy k stavbě měst“. Jeho další kniha ještě více spojuje sociologii s výstavbou měst: *Humaner Städtebau* [1968] a Bahrtdt vlastně napsal jakýsi sociologický návod, jak postupovat ve výstavbě měst, aby byla vytvořena nová a žádaná urbanita.

Teoretickým východiskem Bahrtdtovy sociologie města je polarizace veřejné a soukromé sféry. V tradičních společnostech existovalo poměrně značné překrývání veřejné a soukromé sféry, moderní velkoměsta se vyznačují rostoucím separováním těchto sfér. Soudobá velkoměsta se vyznačují navíc velkou pluralitou životních forem a plánování měst i nových obytných čtvrtí musí respektovat všechny tyto jejich fundamentální sociologické kvality. Málokde se v šedesátých letech zabývalo tolik sociologů vztahem své disciplíny k plánování měst. Dokonce se začal používat nevhodný pojem „Stadtplanungssoziologie“ (Sociologie plánování měst), jak na to kriticky upozornil Bernhard Schäfers [1970]. Kromě prací H. P. Bahrtdta však postrádala německá urbánní sociologie 60. let teoretické paradigma a byla co do východisek i co do produktů značně různorodá. Přesto lze jisté myšlenkové společen-

ství objevit. Bylo jí přijetí teorie modernizace, která byla spojená se strukturálně funkcionalistickým paradigmatem.

Ve srovnání s Francií a Velkou Británií byl počet autorů, které lze označit za reprezentanty neomarxismu, poměrně malý. Nejoriginálnější byla nepochybně Heide Berndtová, která se v knize *Die Natur der Stadt* [1978] zabývala proměnami individua v důsledku procesů urbanizace. Práce má historickou podobu, aplikuje historický materialismus a sleduje od archaických dob prvních měst až do přítomnosti proměny chování lidí. Současná buržoazní města označila Berndt za přechodné instituce ve vývoji k „totální urbanizaci“. Ve své analýze sledovala na jedné straně důsledky procesu individuace a na druhé vývoj vztahu mezi městem a venkovem. Bernhard Schäfers naznačuje jisté paralely mezi jejími úvahami a teorií civilizačního procesu Norberta Eliase [srv. Schäfers 1989].

Mnohem bohatší byla v 70. letech produkce *neoekologické školy*. K jejím nejvlivnějším představitelům patřil Jürgen Friedrichs a Bernd Hamm. Friedrichs už na začátku 70. let publikoval dílčí ekologické analýzy, také příručku o empirických metodách sociologického výzkumu [Friedrichs 1973] a v roce 1977 vydal kritickou a zároveň konstruktivní knihu *Stadtanalyse*. Byla to jednak teorie města, jednak metodická příručka k provádění analýz města. Friedrichs odmítá termín urbánní sociologie a usílí o sociologickou definici města. Zdůrazňuje spíše analýzu prostorového chování. Prostorové chování a prostorovou organizaci lze vysvětlit ze sociální organizace společnosti. Na místo sociologické teorie města nastupuje obecná *teorie o vztazích sociální a prostorové organizace*. Města nebo velkoměsta jsou pak z tohoto pohledu jedněmi z oblastí takových analýz, jsou oblastmi testování teorie. Z tohoto stručného shrnutí vyplývá, že Friedrichs se nepřipojil k Hawleyově kritice prostorové orientace v klasické humánní ekologii a naopak zdůrazňuje, že lidmi vytvářený prostor a jeho struktura jsou součástí společnosti. V tom je spíše blízký O. D. Duncanovi a L. F. Schnoreovi [1959], čili teorii ekologického komplexu. Friedrichs se nomezil jen na intraurbánní analýzy, ale snažil se o aplikaci ekologických metod i v komparativních analýzách velkoměst evropských kapitalistických a socialistických zemí. V pozdějších fázích se odklonil od funkcionálně-strukturalistických makropostupů v analýze sociálně prostorové struktury společnosti k mikrometodám a víceúrovňovým analýzám.

Pro Bernda Hamma je rovněž klíčovou otázkou „vztah mezi strukturováním prostoru a strukturováním společnosti“. Ve stati, kterou napsal s Peterem Atteslanderem [1974], se explicitě hlásí k Durkheimovské tradici sociální morfologie a k rozvíjení americké neoorthodoxní větve humánní ekologie. Pozitivně oceňuje Duncan-Schnoreovou teorii ekologického komplexu, a rovněž Shevky-Bellovu [1955] metodu analýzy sociálních oblastí. Sám provedl empirickou analýzu struktury Bernu [Hamm 1977] pomocí metody faktorové ekologie a později napsal řadu přehledových studií o ekologických analýzách měst [Hamm 1982b] a vydal kvalitní učebnici sociologie osídlení [1982a], za jejíž součást považoval i to, co je obvykle označováno pojmem urbánní sociologie.

Ve svých teoretických pracích odmítá jak tradiční sociologii obce (Gemeinde-soziologie), jak ji v Německu představoval René König [1958]), tak i sociologii města

a nahrazuje ji obecnější *sociologii osídlení*. Ta vznikne podle něho spojením systémové teorie geografického a demografického výzkumu sídel se sociologickým výzkumem komunit. Vrací se tak k otázce konkrétní explikace vztahu mezi materiálním substrátem a sociální fyziologií, jak ji formulovala durkheimovská škola. Řešení nachází v interpretačním modelu, který nazval *Systémem prostorového chování*, který se skládá ze tří subsystémů: morfologického, institucionálního a semiotického. Analýzu těchto jednotlivých subsystémů, a zejména vztahů mezi nimi považuje za konkrétní úkoly sociologie osídlení. Prostor v takovém pojetí je tudíž lidmi osvojován, používán a také vytvářen, produkován. I na Hammově inovativním rozvedení ekologického přístupu je patrné, že tu šlo zároveň o variantu strukturálně-funkcionalistického myšlení doplněného zahrnutím prostorové dimenze do konceptu komunity. Tuto dimenzi zdůrazňoval ostatně také Talcot Parsons a Hamm ho se sympatiemi cituje.

Ekologicky orientovaná sociologie měst stimulovala v 70. letech řadu empirických studií o sociální struktuře, a zejména o *sociální segregaci* v městských obcích. Friedrichs [1977] ve Stadtanalyse zdůrazňuje, že studium segregace je ústřední oblastí analýzy měst. V této souvislosti je zapotřebí uvést zejména souhrnnou studii Ulferta Herlyna [1974].

Přehled německé urbánní sociologie v 50. až 70. letech by zůstal neúplný, kdybychom nepřipomněli skutečnost, že to bylo období, kdy vyšly práce Norberta Eliase [1969a, 1969b], z nichž zejména *Die höfische Gesellschaft* (Dvorská společnost) obsahovala kapitoly, které rozhodujícím způsobem stimulovaly jak kulturně orientované analýzy města, tak i sociologický výzkum bydlení, který vycházel z Eliasova konceptu civilizování. K nejoriginálnějším pracím v této oblasti patřily tehdy studie Petera Gleichmanna [1963, 1964], které otevřely dosud neprozkoumanou větev sociologie bydlení.

Náš obraz evropského vývoje sociologické analýzy měst se opírá především o komentáře k francouzským, britským a německým studiím. Autor je si však plně vědom závažnosti příspěvku italských, španělských, holandských a skandinávských urbánních sociologů a sociálních geografů. Vzhledem k omezenému rozsahu této studie, lze pouze uvést jména některých z nich, jejichž práce autor zná a kteří přispěli k hlubšímu poznání evropských měst a pomáhali rozvíjet sociální teorii města. Z italských sociologů to jsou M. Boffi [1972], A. Gasparini [1979], F. Martinelli [1974], G. Martinotti [1967], E. Mingione [1972], R. Strassoldo [1977]. A jejich práce naznačují, že v Itálii byla a je velmi silná sociálně morfologická a ekologická tradice na jedné straně, ale také tradice výzkumu sociálních tříd a chudoby ve městech.

Urbánní sociologie v evropských socialistických zemích 1950–1975

Soustředím se zde na výklad o urbánní sociologii v Polsku, Československu, Maďarsku a v bývalém SSSR, i když jsem si vědom zajímavých a inovativních prací z bývalé Jugoslaviie, např. Zdravko Mlinara [1990], z Rumunska i Bulharska.

Rozdíly mezi socialistickými zeměmi byly pravděpodobně stejně velké jako rozdíly mezi zeměmi západní Evropy. Co bylo všem společné byla převaha veřejné-

ho vlastnictví výrobních prostředků, systém centrálního hospodářského plánování – i ten ovšem v různé míře –, neexistence skutečného pluralitního systému politických stran, „vedoucí role komunistických stran“ a oficiální marxismus jako státní ideologie a konečně hegemonie Sovětského svazu. Existovaly však značné rozdíly, např. co do stupně industrializace i urbanizace a pouze NDR a české země, části Polska a Maďarska patřily již před druhou světovou válkou mezi industrializované společnosti. Většina socialistických zemí, s výjimkou českých zemí a NDR, procházela až za socialismu prudkou industrializací, urbanizací a celkovou modernizací. Tempo urbanizace bylo v těchto zemích (opět s výjimkou ČSR a NDR) téměř dvojnásobně tak vysoké jako v západní Evropě. V šedesátých letech Polsko, Československo a Maďarsko doplnily své nástroje plánování, tj. hospodářské, regionální a městské o tzv. strategie urbanizace, které však byly značně heterogenní co do cílů i nástrojů. To ovšem souviselo se značně rozdílnými strukturami osídlení, které jednotlivé země zdědily z minulosti. Ke všemu tomu je zapotřebí přidat ještě rozdíly v míře ideologické ortodoxie. Země jako SSSR, NDR a Československo se vyznačovaly značnou ideologickou rigiditou a kontrolou, Polsko a Maďarsko nebyly ideologicky tak silně sešněrovány a to se pozitivně projevovalo na postavení sociologie. Přes oficiální úsilí o politickou a ideologickou integritu tzv. sovětského bloku se vždy znovu a znovu prosazovaly také staré národní intelektuální tradice a to se opět promítalo i do vývoje urbánní sociologie.

Nejsilnější postavení měla v regionu *polská sociologie*. To bylo důsledkem jisté liberality polského komunistického režimu, příznivějšího postavení univerzit a intelektuálů v polské socialistické společnosti, překládání a vydávání nejdůležitějších teoretických děl západních autorů a vlivné tradice předválečné polské sociologie. Robustní rozvoj polské urbánní sociologie byl navíc stimulován rychlou industrializací a urbanizací země, ohromnými přesuny obyvatelstva, vysokou geografickou mobilitou a otázkami spojenými s rekonstrukcí válkou poškozených měst. Podle Bohdana Jałowického [1998] k pěti hlavním směrům, které se rozvíjely paralelně již v letech 1950–1975, patřily: 1. výzkum urbanizace Polska a problémů s tím spojených, 2. sociologie nových obytných souborů a obecně sociologie bydlení, 3. ekologie polských měst, 4. město jako kulturní a semiotický fenomén, 5. marxisticky orientované studie produkce města.

I když někteří autoři považovali polské studie o urbanizaci za konvenční, je nutno zdůraznit, že upozornily na tři fenomény, které nejenže poukázaly na specifické rysy urbanizačních procesů v Polsku, nýbrž byly podnětem k některým teoretickým konceptům. Prvním byl fenomén ruralizace měst, který byl důsledkem neobvykle vysoké migrace obyvatelstva z venkova do měst. Włodzimierz Mirowski [1988] spočítal, že v období 1946 až 1985 se z polské vesnice do měst přestěhovalo 6 milionů lidí. To v zemi, která měla roku 1950 25 milionů obyvatel, bylo velmi mnoho. Druhým byl koncept nedostatečné urbanizace, tj. že rozvoj průmyslu ve městech, spojený s růstem pracovních příležitostí, byl rychlejší než rozvoj technické i sociální infrastruktury a bydlení. To vedlo k zhoršování kvality života ve městech. Upozorňovala na to řada polských sociologů již v sedmdesátých letech a považovala to za

jednu z nejdůležitějších příčin krize socialistických měst. Jałowiecki, odvolávaje se na Marxe definoval tuto krizi jako „rozpor mezi produkcí a reprodukcí pracovní síly“ [Jałowiecki 1982: 91; 1998].

Třetím byla krize ekologická a regionální, vyvolaná rychlým růstem měst a koncentrací průmyslu v některých regionech země, doprovázená vznikem nových vnitřních periferií.

Pozoruhodný byl *vývoj humánní ekologie*, kterou polští sociologové stejně jako němečtí přejmenovali po druhé světové válce na sociální ekologii. I v tomto případě byla důležitá tradice. Florian Znaniecki již v roce 1938 vydal studii: „Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej“ a v ní spojoval tradiční ekologický přístup se svou koncepcí humanistické kulturní sociologie. Je zřejmé, že polští sociologové byli dobře informováni o vývoji americké humánní ekologie a také o pracích francouzské skupiny Chombarta de Lauweho a řada z nich prováděla již ke konci 50. let empirické studie. Pozoruhodné poznatky přinesly studie např. o ekologických procesech v tzv. západních městech, tj. těch, na území, které bylo do roku 1945 součástí Německa. Ty, jakož i další, však zůstaly stranou pozornosti většiny západních urbánních sociologů. Práce takových autorů, jako je Stanisław Ossowski [1946a, 1946b], Janusz Ziółkowski [1960] Zygmunt Pióro [1962], Wacław Piotrowski [1966], Ewa Kaltenberg-Kwiatkowska [1973], neměly jen analytickou povahu, obsahovaly teoreticky důležité závěry. Zygmunt Pióro [1962, 1982] zdůrazňoval, že i ve společnosti, kde je trh nahrazen plánováním a administrativním rozhodováním, lze pozorovat působení tzv. spontánních faktorů na utváření sociálně prostorové struktury města. Byl si rovněž vědom toho, že za socialismu budou mít ekologické faktory specifickou povahu odpovídající tomuto společenskému řádu. Socialistická města se budou podle něho tedy jak podobat, tak i lišit od měst v kapitalistických společnostech. Důležitým tématem polských sociologů zkoumaného období, např. St. Ossowského, Z. Pióra, J. Ziółkowského, byla rovněž otázka vztahu sociologie a plánování měst. Byli přesvědčeni o tom, že sociální ekologie doplněna funkcionalistickou teorií lidských potřeb, jak ji formuloval Bronisław Malinowski [1944], může být jedním z důležitých teoretických základů plánování měst. Byli natolik sociologicky vzděláni, že věděli, že hospodářské, oblastní a městské plánování se nemůže stát ani za socialismu totálním řízením celé společnosti a že je nesmírně důležité znát efekty neplánovitých, tzv. spontánních sociálních procesů. To ovšem byla otázka přesahující zaměření tradiční urbánní sociologie a týkala se obecných otázek fungování společností za socialismu.

Třetí oblastí, ve které polská sociologie vytvořila díla mezinárodního významu, byla *kulturní a semiotická studia měst*. Nejvýznamnější v tomto ohledu byly práce Alexandra Wallise a Bohdana Jałowieckého. Wallis [1967, 1971, 1977] rozpracoval koncepci tzv. *kulturních oblastí (obszarów kulturowych)* ve městech a analyzoval z tohoto hlediska řadu prostorů ve Varšavě a jiných polských městech. Druhým jeho přínosem byla aplikace symbolického interakcionismu na analýzu měst. Každá generace se podle Wallise snaží vnést do prostoru měst symboly své kultury chápané v nejširším slova smyslu. Budovy i prostory vyjadřují hodnoty konkrétní městské

komunity, ale také národní společnosti. Semiotika města působí i na užívání jednotlivých prostorů a působí i na chování lidí. Jałowiecki [1982, 1988] se soustředil na propojení urbánní sociologie se semiologií. Jeho silnou inspirací byla díla francouzských semiologů a neomarxistů.

Česká urbánní sociologie by byla mohla po druhé světové válce hodně těžit z tradice. Podobně jako v Polsku, tak i v Československu existovaly již od začátku 20. století intenzivní kontakty s Chicagskou universitou. Souvisely zřejmě s návštěvami T. G. Masaryka na Chicagské univerzitě a studiem Alice Masarykové na této univerzitě před první světovou válkou. Metody urbánní ekologie, zejména modifikovaná Burgessova teorie růstu města, doplněné demografickými analýzami Prahy Antonína Boháče [1922] byly aplikovány v rozsáhlém výzkumu procesů suburbanizace okolí Prahy v třicátých letech [Ullrich, vyd. 1938]. V němčině publikované výsledky vedly R. E. Dickinsona [1951] k tomu, aby konstatoval, že Praha byla pravděpodobně prvním městem v Evropě, kde byly použity ekologické metody doplněné o analýzy změn hodnot a způsobu života. Likvidace oddělení sociologie na univerzitách brzy po komunistickém převratu roku 1948 však na mnoho let zastavila nejen vyučování sociologie, ale i sociologický výzkum měst. Ten nalezl v omezeném rozsahu azyl v oborech, jako byla sociální hygiena, demografie a geografie. První studie Jiřího Musila [1958, 1968] z urbánní sociologie, které vznikaly jako součást zdravotnického a demografického výzkumu, usilovaly však explicitě o obnovení tradic chicagské školy. Později k tomu přistoupila aplikace faktorové ekologie a typologických analýz území Prahy v pracích Jiřího Linhart, Vladimíra Raka a Jiřího Voženilky [1977], Petra Matějů, Jiřího Večerníka a Hynka Jeřábka [1979].

Závěry těchto empirických analýz byly teoreticky relevantní. Na jedné straně potvrdily hypotézu, že změny společenského systému mění vnitřní strukturu měst, na druhé straně však ukázaly, že ekologické struktury zděděné z minulosti mají neobyčejnou setrvačnost a konečně na třetím místě naznačily, že města průmyslových společností – ať již socialistických, nebo kapitalistických – mají jistou společnou prostorovou strukturu. Rozdíly mezi jednotlivými částmi měst byly za socialismu určovány ve větší míře fázemi rodinného cyklu, stupněm urbanizace čtvrtí, a méně příslušnosti k sociálním vrstvám než za kapitalismu. Socialistická města byla sociálně-prostorově smíšenější než města v zemích s tržním hospodářstvím. Zároveň však analýzy Prahy ukázaly, že se vynořují nové, tj. socialistické nerovnosti. Ty byly především důsledkem alokace bytů prostřednictvím bytového systému, který se vyznačoval smíšenými formami vlastnictví (státní, družstevní, soukromé) a kombinací administrativního přidělování bytů s kvazitržním získáváním bytů.

Podobně zaměřené byly i české studie zabývající se procesy urbanizace. I ty – i když byly objednávány jako podklady pro plánovací strategie – zkoumaly implicitně otázku, do jaké míry se procesy urbanizace za socialismu liší od těch, které probíhají v zemích kapitalistických [Musil 1980, 1983]. Praha, stejně jako hlavní města ostatních socialistických zemí, rostla pomaleji než hlavní města v západní Evropě. Rychlejší než v zemích s tržním hospodářstvím byl růst měst střední velikosti a také měst malých, to platilo zejména o Československu. Ve velkých českých městech,

nedocházelo k tak silné suburbanizaci jako v západní Evropě. V socialistickém Československu nebylo formování metropolitních městských regionů tak výrazné jako na Západě, spíše bylo možné hovořit o zdržení metropolitních forem urbanizace. Oslaben byl rovněž tzv. polarizační proces, tj. stimulace růstu menších měst v okolí velkých.

Zároveň však české analýzy ukázaly na základní podobnosti urbanizačních procesů v obou typech průmyslových společností. Tyto práce o procesech urbanizace v podstatě naznačovaly, že zčásti platí jak teze o konvergenci, tak i divergenci obou těchto variant průmyslových společností.

Třetí skupinou českých, explicitě teoretických děl, která byla rozvíjena v obou prvních obdobích, která zkoumáme, byly práce, jež vznikly v rámci sociální a regionální geografie a zabývaly se obecně teorií evoluce a speciálně evolucí lidských sídelních systémů. Označil bych je pojmem evoluční humánní ekologie. Jejich počátkem byly poznatky o specifickém typu rozložení četnosti geografických jevů, jako jsou např. délka řek, velikost ostrovů, ale také měst, ve srovnání s rozložením četnosti rozměrů biologických a sociálních jevů, publikované Jaromírem Korčákem [1941]. Systémy osídlení jsou produktem interakce mezi geografickými a socio-kulturními fenomény a vyvíjejí se podle Martina Hampla [1971] v důsledku změn základních sociálních subsystémů, rostoucí sociální dělby práce a s tím spojené rostoucí propojenosti jednotlivých sídel i celých regionů. Hamplova teorie je, podle mého názoru, v sociologické interpretaci originální verzi moderního evolucionismu s myšlenkami navazujícími na filozofii Herberta Spencera a Emile Durkheima. Dnes představuje ucelenou vědeckou školu, k jejímž představitelům patří Petr Dostál [1995], Luděk Sýkora a další pracovníci Přírodovědecké fakulty UK.

Třetí socialistickou zemí, kde vznikly v letech 1950–1975 ideje, které přispěly k rozvoji světové urbánní sociologie, je *Maďarsko*. Tradice, na které navazovali tamní urbánní sociologové, byly však jiné než v Polsku nebo Československu. Generace badatelů, která začala odborně pracovat v 60. letech byla ovlivněna marxismem György Lukacse, ale také myšlenkami Karla Polanyiho [1957], kritickou sociologií americkou a oproti starším maďarským sociologům usilovala o realistickou a kritickou analýzu maďarské socialistické společnosti. K nejprominentnějším představitelům této generace patří Ivan Szelényi. Jeho příspěvky k urbánní sociologii na základě analýzy maďarských měst jsou patrně tím nejvýznamnějším, co v 60. a 70. letech v této disciplíně vzniklo v socialistických zemích. Týkaly se celé řady otázek urbánní sociologie, avšak nejvýznamnějšími byly jeho práce o specifické povaze socialistické urbanizace, tj. o nedostatečné urbanizaci v socialistických zemích, a studie o „Urban inequalities under state socialism“ (Městské nerovnosti za státního socialismu) [Szelényi 1983].

Specifický znak socialistické urbanizace, tj. nedostatečná urbanizace byly důsledkem socialistického typu sociální a ekonomické struktury [Szelényi 1996] „nedostatečná urbanizace prostě znamená...že růst městského obyvatelstva zaostává za růstem pracovních příležitostí v průmyslovém a terciárním sektoru.“ [Szelényi 1996: 295]. Nedostatečná urbanizace byla podle Szelényiho přímým důsledkem socialistické politiky

extenzivní industrializace, která se snažila ušetřit na „neproduktivních investicích“, jako je bydlení, a další složky nevýrobní infrastruktury. Do současné doby pokračuje mezi maďarskými autory diskuse o tom, zda existuje více genericky odlišných modelů urbanizace [Szélenyi 1996], anebo jeden, v podstatě univerzální model urbanizace, modifikovaný ovšem socioekonomickým systémem, a stupněm hospodářské a technické rozvinutosti, jak předpokládá György Enyedi [1995].

Originální byla i Szélenyiho teorie *urbánních nerovností v socialistických městech*. Tyto nerovnosti nebyly podle něho důsledkem zděděných struktur, ani korupce, ani špatného plánování, nýbrž vyplývaly podle něho z nových mechanismu alokace bytů za socialismu. Výzkum nových obytných souborů v Budapešti, který prováděl společně s György Konradem [1969, srv. rovněž Konrad, Szélenyi 1977] v letech 1966 a 1967, vedl k poznatku, že v nových, tehdy za lepší považovaných bytech, bydlely především socialistické horní třídy, nikoliv proletářské domácnosti. Jeho nejsilnější tezí bylo tvrzení, že jestliže nerovnosti v městech kapitalistických jsou důsledkem trhu, v městech socialistických jsou naopak důsledkem administrativního přidělování bytů. Přijal a modifikoval vlastně Rexovu teorii bytových tříd inspirovanou Weberovou koncepcí sociálních tříd.

Nikde v Evropě nerostla města v období 1950–1975 tak rychle jako v Sovětském svazu. Počet obyvatel měst se zvýšil ze 70 miliónů v roce 1950 na 153 miliónů v roce 1975. A nešlo jen o růst již existujících měst, ale ve velkém počtu o výstavbu nových měst. Problémů spojených s tak rozsáhlou a rychlou sociální změnou bylo bezpočet. Veřejná a vážná odborná diskuse o nich se však nekonala. O městské otázce se hodně a zajímavě diskutovalo ve dvacátých letech po revoluci, kdy Sověti hledali vhodné strategie regionálního a městského rozvoje. Tyto diskuse však byly zastaveny na začátku 30. let, kdy Stalin prosadil strategii urychlené industrializace země a kolektivizaci zemědělství. V dlouhém období od konce války až do začátku 70. let, vzhledem k totalitární povaze sovětského režimu a ideologické ortodoxii v sociálních vědách, také neexistoval sociologický výzkum měst.

Nicméně v sedmdesátých letech se začaly věci měnit. Toto období označují ruští autoři jako dobu stagnace a hledání nových stimulů. K prvním pracím, které informovaly o urbánní sociologii, patřila ideologická kritika západní, zejména americké sociologie měst, kterou publikoval Oleg Janickij [1975]. V Sovětském svazu taková kritika byla častou metodou intelektuálů, jak otevřít i doma diskuse na podobná dosud tabuizovaná témata.

Mezi nové stimuly, kterými chtěl brežněvovský režim oživit dynamiku sovětské společnosti v sedmdesátých letech, patřila vědecko technická revoluce. Skupina urbánních sociologů, geografů a architektů, které bych označil jako sdružení reformních marxistů a liberálně myslících intelektuálů, k nimž patřili zejména A. S. Achiezer, A. V. Kočetkov, O. S. Pčelincev, O. I. Škaratan, A. I. Perevedencev, J. L. Pivovarov, L. Kogan a O. Janickij [srv. o většině těchto autorů sborník J. L. Pivovarova 1972], začala zdůrazňovat pozitivní sociální a kulturní roli měst. Současně publikovala řadu studií o tom, jak urbanizace společnosti vytváří podmínky pro rozvoj vědy, intenzifikaci ekonomie a sociálního života. Urbanizace podle nich není jen

důsledkem změny výrobních sil, ale také důsledkem změny sociálních vztahů. Bylo to podobné úsilí některých západních marxistů o potlačení deterministického strukturalismu a o zdůraznění role konkrétních městských aktérů. Oleg Janickij [1972] kromě toho zdůrazňoval roli volby, výběru, sociálních kontaktů, informací a rozvoje osobnosti. Všechny tyto jevy lze najít především ve velkých městech. Šlo tu podle mého soudu o argumenty podporující přechod od sovětského industrialismu – analogie západního fordismu – k postindustrialismu. Podpora urbanizace, a explicitě i růstu velkých měst, se tak stala intelektuálním nástrojem v úsilí liberalizovat sovětskou společnost. Myslím, že díky úsilí této skupiny mohli sovětské sociologové začít provádět empirický výzkum sovětských měst a otevřely se i možnosti rozvoje některých NGO, zejména těch, které byly spojeny s ekologií.

Urbánní sociologie ve Spojených státech a západní Evropě po roce 1975

Období po roce 1975 jak v Evropě, tak ve Spojených státech se ekonomicky, sociálně i kulturně dosti významně lišilo od tří poválečných desetiletí. Měnilo se ovšem také městské osídlení. Ve Spojených státech pokračovala suburbanizace, která přecházela do desurbanizace a zejména došlo k fiskální krizi měst, která vyvolala krizi vnitřních částí měst. Paralelně s úpadkem starých průmyslových měst a regionů se naopak začala rozvíjet tzv. města slunečného pásu (Sunbelt Cities) na jihu země, např. v Alabamě, na Floridě, Oklahomě, Texasu. V západní Evropě docházelo k podobným změnám, byť někdy s jistým zpožděním, anebo také v mírnější podobě. Hospodářské a sociální otřesy spojené s velkým přistěhovalectvím do evropských zemí z Asie a Afriky vedly v některých zemích k vlně městských nepokojů jako např. ve Velké Británii na začátku 80. let (Brixton, Manchester, Liverpool a další). A i když v západní Evropě krize vnitřních měst nikdy nenabyla takových rozměrů jako ve Spojených státech, i tam se projevila růstem městské chudoby, zločinnosti, konsumu drog a jiných symptomů sociální disorganizace.

Na tyto změny soudobé tržní ekonomie, postavení státu a na změny sociálního státu, ale také na změny kulturní, které se v sociologii – nebo přesněji řečeno v části sociologie – projevily odklonem od tradičního scientismu, racionalistického universalismu, a naopak příklonem k holistickým, historickým, kulturním a kvalitativním přístupům, reagovala také urbánní sociologie.

Americká ekologicky orientovaná sociologie přinesla v té době ještě významné, byť silně kritizované dílo Amose Hawleye z roku 1986, ale také řadu nových empirických prací, které analyzovaly zejména rozvoj sunbeltu. Pozorovatel zvenku má však nutkavý pocit, že Hawley udělal – svým důrazem na ekologicky orientovaný funkcionalismus a evolucionismus – z urbánní sociologie okrajovou empirickou disciplínu a analytické studie Kasardovy se staly spíše sociální nebo hospodářskou geografii a přestaly být sociologií [Srv. Frisbie, Kasarda 1988]. Na celé věci byla zajímavá také politická stránka věci. Bylo zřejmé, že ti, co se zabývali důsledky fiskální krize měst, deindustrializací, úpadkem starých průmyslových měst, tíhli k různým ver-

zím neomarxistického výkladu nebo k interpretacím, které byly kritické k fungování amerického politicko-ekonomického systému. Naopak ti, kdo analyzovali sunbelt, tíhli k neoekologické škole a nebyli vůči americkému systému kritičtí.

Na rozdíl od Spojených států lze v západní Evropě pozorovat v posledních letech obnovování zájmu o humánní ekologii a její doplňování o nové pohledy. Peter Saunders, který ještě před 15 lety kritizoval paradigma humánní ekologie, nedávno zakončil přehled soudobé urbánní ekologie pozoruhodným konstatováním: „Podstatným poznatkem R. E. Parka, poznatkem, který byl kdysi pro urbánní sociologii ústředním, který je však dnes většinou ignorován, nebo prostě zapomenut, je skutečnost, že městské systémy jsou strukturovány zčásti procesy, které působí nezávisle na lidských záměrech, procesy, které odrážejí jak vrozené instinkty lidských bytostí, tak rozvinutou logiku prostorových forem. Je to poznatek, který nadále k naší velké škodě nebereme v úvahu.“ [Saunders 2001: 50]. Podobně se přihlásil k biotickému východisku humánní ekologie další britský sociolog, a to Peter Dickens [1992, 1996]. Saunders zdůrazňuje, že soudobá sociobiologie, která v podstatě vychází z podobných axiomů jako R. E. Park, vysvětluje pravděpodobně nejrealističtěji formování spontánně vznikajících etnických přirozených oblastí v soudobých velkoměstech. Prostorová blízkost lidí, kteří si jsou svou kulturou blízcí, je přirozeným efektem potřeby bezpečí.

Práce J. Friedrichse [1988, 1995], B. Hamma [1982, 1996], J. Dangschaty [1985] a U. Herlyna [1980] z Německa, ale také analýzy italských sociologů např. G. Marttiho [1993], A. Mela [1991] a v zemích socialistických např. práce J. Musila (1988), nebo Marka S. Szczepańského [1981] a Grzegorza Węclawowicze (1988) a řady dalších autorů dokládají rovněž pokračující zájem o ekologickou orientaci v evropské urbánní sociologii a geografii.

Zároveň je zřejmé, že zhruba před dvěma až třemi dekádami v západoevropské sociologii nastal tzv. „obrat ke kultuře“. V důsledku tohoto obratu, role a zájmy lidí, které byly dosud odvozovány z jejich pozice v stratifikovaných společnostech, přestaly být vykládány pouze tímto způsobem. Stále častěji se zjišťovalo, že životy lidí závisí silně na jejich identitách, kulturách a přesvědčeních. Tento kulturní obrat se projevil i v urbánní sociologii. Zde mohu uvést pouze několik jmen těch, kdo začali zkoumat města z této perspektivy. V Spolkové republice Německo to byli např. Hartmut Häussermann, Walter Siebel [1987], Bernhard Schäfers [1988], ve Velké Británii David Byrne [2001], W. Williamson [1982] a ve Francii velká skupina městských antropologů.

Nové teoretické koncepce, které v tomto třetím období vznikly ve Spojených státech, byly různorodější než v předchozích obdobích. Podle Andrzeje Majera [1997] lze rozlišit přinejmenším čtyři hlavní proudy: 1. prvním je regulační škola, označovaná také někdy jako regulační marxismus, 2. druhým je tzv. kalifornská škola, 3. třetím je škola nerovnoměrného rozvoje a globalizace, 4. čtvrtou školou jsou různé interpretace kulturní.

První dva proudy jsou nepochybně silně ovlivněny evropským neomarxismem. Regulační přístup má kořeny ve Francii 70. let. V 80. letech byl zlepšen pracemi politických ekonomů, kteří chtěli vysvětlit dlouhodobé 50leté cykly ekono-

mické stability a změny. Jádrem myšlenek této školy je úsilí vysvětlit rozpor mezi inherentní tendencí kapitalismu k nestabilitě, krizi a změně – k tomu, co již Weber označoval jako vratkost kapitalismu – a jeho schopností stabilizovat ekonomii pomocí institucí, norem a pravidel. Američtí autoři jako např. Christine Boyer [1983], Allen Scott [1988] zkoumali vztahy mezi třemi – podle nich základními sférami –, tj. mezi kapitálem, prací a státem, pomocí pojmů „režim akumulace“ (*regime of accumulation*), nebo „modus regulace“ (*mode of regulation*). Proti evropským ekonomům tuto američtí autoři zdůrazňovali, pod vlivem americké sociologické tradice C. W. Millse [1956] a F. Huntera [1953], působení politické moci, tj. státu. To vše viděli v kontextu přechodu americké ekonomie z fordismu k postfordismu, který hluboce změnil režim akumulace, což se nejvíce projevilo na trhu práce a přes něj i v životních způsobech.

I v dílech kalifornské školy, která je reprezentovaná pracemi ekonoma-sociologa Davida Gordona [1984], sociologů Johna Logana a Harveye Molotcha [1987] je rovněž cítit vliv neomarxismu zejména v Lefebvreově a Castellsově verzi. Jak v tzv. konfliktním podání této teorie v studiích Davida Gordona, tak i v její tržní verzi, kterou vyjadřují práce Johna Logana a Harveye Molotcha, je město produktem především strukturálních faktorů, např. trhu půdy, trhu práce. Patří sem i práce postmoderního sociálního geografa Edwarda W. Soji [1989].

Třetí školou, která přitahuje mimořádnou pozornost vzhledem k obecně rostoucímu zájmu o procesy globalizace, je proud zabývající se teorií nerovnoměrného vývoje a globálních měst. Teorie nerovnoměrného vývoje má řadu podobných rysů se školou regulační a kalifornskou. Jak interurbánní, tak i intraurbánní struktura měst jsou prostorovým výrazem akumulace kapitálu, konkurence jeho jednotlivých složek a exploatace. Celá tato oblast urbánních studií se prudce rozvíjí, její orientace je však zcela přirozeně určována především ekonomy, regionálními vědci a geografy, kteří se věnují spíše morfologickým stránkám, tj. procesům urbanizace, městským systémům, vztahům mezi globálními městy a méně nebo vůbec nesociálním vztahům, komunitám, hodnotám lidí měnícím se v důsledku globalizace ekonomie, politiky a kultury.

Toto rychle se rozvíjející pole urbánních studií čelí celé řadě konceptuálních potíží, jak na to poukazuje řada autorů [King 1990; Knox, Taylor 1995]. Je však nepochybné, že zkoumání globalizace prostřednictvím analýzy měst přineslo, jak na to ukázala Saskia Sassenová [1991, 2001], nové pohledy i na samotná města. Otevřelo na příklad otázku týkající se nových typů nerovností mezi městy. A protože teorie nerovnoměrného vývoje má řadu podobností s regulační a kalifornskou školou, autoři této třetí perspektivy soudobé americké urbánní sociologie zdůrazňují, že jak interurbánní, tak i intraurbánní struktury soudobých měst jsou prostorovým výrazem soudobých procesů akumulace kapitálu a soutěže mezi jednotlivými formami kapitálu. Novým prvkem je důraz na mezinárodní dělbu práce. Globalizace je tudíž v současné době považována za jeden z nejvýznamnějších faktorů, které mění hospodářskou, sociální a také prostorovou strukturu soudobých měst. Uvedme však, že již v osmdesátých letech se zkoumaly důsledky globalizačních procesů na

pomalu, avšak soustavně se formující světový systém měst a na hierarchii měst ve světovém měřítku [Christopher K. Chase-Dunn 1985; Michael Timberlake 1985].

Za součást sociologické větve této školy lze považovat i nejnovější práce Manuela Castellse a Petera Halla [1989, 1994], zabývající se informačními městy a technopolemi. Castellsovo rozlišení *prostoru toků* a *prostoru místa*, jakožto dvou rozdílných organizačních principů utvářejících vnitřní struktury měst, ale také vztahy mezi městy, je podle mého soudu z hlediska urbánní sociologie produktivnější než řada teoretických úvah ekonomicky orientovaných autorů. Upozorňuje na nebezpečí vnitřního rozdělení jednotlivých měst a na nebezpečí rozdělování zemí světa na stále bohatší a stále chudší.

Čtvrtou perspektivou urbánní sociologie, která v posledním období nabyla na významu je ta, která se snaží porozumět *působení kultury, prostoru a místa* na utváření soudobých měst. Jestliže stará urbánní sociologie čelila nebezpečí, které pramenilo z toho, že se zabývala příliš vnitřními strukturami a procesy měst, nová urbánní sociologie a neomarxistické školy, které na ni navazují, čelí opačnému nebezpečí. Jsou natolik soustředěny na to, aby vysvětlily města a změny, které v nich probíhají odkazem na makroekonomické procesy národních společností a stále více na globální procesy, že udělaly z urbánní sociologie spíše institucionálně ekonomické analýzy měst. To je však zároveň Achillovou patou těchto škol. Sevřeně to vyjádřil Michael Peter Smith [2001: 6]: „...akumulační strategie kapitalistické logiky, struktur a aktérů, kterým mnozí analytici měst věnují tak velkou pozornost, nejsou jedinými činiteli vytvářejícími městský život. Stejně důležité je působení obyčejných mužů a žen – jejich vědomí, záměry, denní činnosti a kolektivní akce...“ Městské konflikty, které se týkají rasy, náboženství, etnicity, moci, způsobu života, nemají nic společného s ekonomii, ani s třídami ať definovanými marxisticky, nebo weberovsky. To chápali rovněž členové chicagské školy, když paralelně s hledáním obecné teorie města se snažili formulovat teorii kultury města [Wirth, 1938]. Do vztahu obecné teorie města a teorie kultury města soudobá urbánní sociologie proniká lépe tím, že pracuje se sofistikovanými modely vztahů mezi různými úrovněmi (individuum-skupina-město) – např. pomocí teorie sítí, jak ukázaly již dříve práce Claude S. Fischera [1977], později J. Friedrichse [1995].

Rostoucí zájem o kulturní perspektivy v urbánní sociologii [srv. Zukin 1995], jak o tom svědčí rozvoj urbánní antropologie, urbánní semiotiky a dalších hybridních disciplín, je na prvním místě důsledkem intelektuálních koalic, které se vyvinuly mezi těmi vědci, kteří zkoumají způsoby života, hodnotové orientace různých skupin, ale také symbolické hodnoty spojované s částmi měst atd. Na druhém místě kulturní perspektiva byla podpořena některými nepředvídanými efekty samotných makroekonomických změn. Tak např. postfordismus, který souvisí se změnami technologií a mody akumulace a regulace, přinesl neočekávané a paradoxní důsledky. Stimuloval totiž rozvoj nových městských subkultur a životních způsobů a vedl obecně k větší kulturní diverzitě a ta byla spojena často s hledáním adekvátních prostorových nik. David Byrne [2001] upozornil na to, že část změn na makroekonomické úrovni, tj. vznik kulturního průmyslu a přeměny kultury na komoditu,

stimuluje rovněž tuto orientaci. Dokladem je řada monografií, např. S. Zukinová o SoHo v New Yorku [1988] nebo J. Garreau [1992] o mallech, které dokládají vznik nového typu městských kulturních oblastí. Úspěšné monografie o městech, jako např. Mike Davise [1990] o Los Angeles, ukazují, že roste zájem o rozdíly mezi městy. Představa univerzální, stejnorodé městské kultury v nejrůznějších částech světa, ztrácí na významu. Relevance kulturní dimenze v urbánní sociologii byla kromě toho podpořena výsledky studií měst v nezápádních kulturách. Všechny tyto studie pak vedou k závěru, který vyjádřil Ulf Hannerz [2001: 88], a který říká, že regionální formy urbanismu jsou výsledkem: „...vzájemné souhry mezinárodních vlivů a místních sil sociální a prostorové diferenciaci...“

Poznámka o urbánní sociologii na východě střední Evropy

Konec 20. století byl v zemích na východě střední Evropy a v Sovětském svazu rozdělen do dvou období. Prvním byla léta končícího reálného socialismu, druhým období transformace po zhroucení komunistických režimů v roce 1989. Sedmdesátá a osmdesátá léta byla v celém sovětském bloku obdobím hospodářských potíží a sociálního napětí a nepříznivá hospodářská situace se projevovala s výjimkou bývalé NDR omezováním bytové výstavby a také růstu měst.

Celé toto období do roku 1989 bylo dobou nejistot a hledání cest z krize, při zachování existující mocenské hegemonie komunistických stran. Vývoj urbánních studií stagnoval rovněž, žádné inovativní teoretické práce nevycházely.

Zhroucení komunistických režimů během roku 1989 a procesy politické a ekonomické transformace měly také důsledky v urbánní sféře. Obnovování tržních mechanismů, privatizace, změny bytového systému, zvyšování role samospráv, omezování role hospodářského, ale také regionálního a městského plánování začaly postupně měnit vnitřní strukturu měst a také celé urbánní systémy. Je zapotřebí zdůraznit, že šlo o dvě revoluce, které probíhaly současně. Na prvním místě to byla rychlá přeměna plánovaného hospodářství na hospodářství tržní a na druhém místě změny vyvolávané procesy globalizace. Ovšem každá z těchto zemí si zároveň přinášela do nové situace jak dědictví své vlastní formy socialismu, tak i předsocialistického období. První analýzy [Enyedi 1995, 1998; Hampl 1999; Musil 1993; Szelényi 1996] ukázaly proto jak podobnosti s vývojem městských systémů v západní Evropě v předchozích desetiletích, tak i rozdíly. Hlavní trendy ve třech zkoumaných zemích [Srv. Sýkora 2000; Jalowiecki 1999; Jalowiecki, Szczepański 2002; Bodnár 2001] lze shrnout do následujících bodů: 1. ukončení procesů tzv. plánované urbanizace a omezení regionálních přerozdělovacích politik vedlo k růstu rozdílů mezi regiony, 2. rostoucí míra decentralizace vedla k růstu významu role endogenních ekonomických, sociálních a kulturních potenciálů jednotlivých měst, 3. hlavní města všech postkomunistických zemí začala růst rychleji než v minulosti a než ostatní města, 4. města v západních částech postkomunistických zemí a na hlavních dopravních tazích do západní Evropy začala růst rychleji než ta, která byla ve východních regionech ze-

mí, 5. vyliďňování venkovských oblastí a obcí se zpomalilo a začaly růst obce v blízkosti velkých měst, rozvinuly se procesy metropolizace a procesy suburbanizace, 6. staré průmyslové oblasti a města vstoupily do období dlouhodobých potíží a krizí. 7. vnitřní struktura měst postkomunistických zemí střední Evropy se mění výrazně v důsledku obnovení trhu půdy a nemovitosti a komodifikace bytového systému, a také procesů komercializace vnitřních částí měst, neméně důležité jsou důsledky procesů globalizace a zahraničních investic, jak je to patrné zejména na okrajích velkoměst, 8. dochází ovšem také k výrazným změnám sociální struktury měst – zejména v důsledku růstu terciárního sektoru – a také v kultuře měst.

Mnohem důležitější – a z hlediska teoretického zajímavější – jsou ovšem rozdíly mezi urbánními procesy v jednotlivých postkomunistických zemích, které jsou způsobeny rozdílnými postupy privatizace, rozvoje průmyslu, stimulování přímých zahraničních investic, rozvoje služeb a zejména rozdíly v bytových politikách a konečně, nikoliv však na posledním místě, rozdíly v kulturních tradicích.

Souhrn a několik závěrů

Padesát let urbánní sociologie, které se tento přehled snažil popsat – i když nepochybně zůstal značně neúplný –, je příkladem poměrně úspěšného odstraňování jednostranností v teoretických přístupech a hledání přiměřenějších výkladů.

V první fázi ještě doznívalo období, kdy se badatelé soustřeďovali na objevování dosud neznámých stránek měst. Věnovali svou energii na *popis měst a jejich regionů*, na poznání vnitřní struktury měst. Hledali prostorové vzorce měst, ale zároveň se snažili proniknout do jemné sociální a kulturní tkáně částí měst. Důležitou součástí jejich výzkumu bylo modelování procesu růstu města. Ve výkladu poznávaných sociálně-prostorových vzorců spoléhali na ekologický výklad více než na kulturní. Postupně však ekologickou interpretaci opouštěli a nahrazovali ji ekonomickou nebo strukturálně funkcionalistickou. Město chápali analyticky jako sociální jednotku do jisté míry oddělenou od ostatní společnosti.

V druhé fázi se přesunul důraz na hledání *výkladu* poznávaných struktur. Vznikly vzájemně soutěžící neomarxistický, neoweberiánský, neoekologický a kulturní výklady. Důraz položený na kauzální výklad struktury a procesů města vedl k tomu, že město bylo chápáno především jako produkt, jako závisle proměnná a zájem o objevování nového v samotných městech ochaboval. Soustředil se na analýzu celospolečenských sil a mechanismů, především na ekonomii a moc. Přitom byla poznána celá řada dosud neznámých souvislostí. Město jako objekt se však začalo v důsledku toho „rozplývat ve společnosti“. V plně urbanizované společnosti se urbánní sociologie z toho pohledu rovná sociologii. Součástí této perspektivy bylo také mizení prostoru jako elementu společnosti.

Každý z výkladů vzniklých v předchozí fázi, pokud byl jednostranně zdůrazněn, narazil na meze všech typů redukcionismů a monokauzálních interpretací. V tomto třetím období se začala proto vynořovat *pluralitní koncepce města*. Město je

především chápáno jako spojení komunity s prostorem, prostředím a s globální společností. Dochází k rehabilitaci prostoru a konceptu sídla a sídlení a společně s důrazem na *kulturní prvky* (identita místa, symbolické hodnoty aj.) přestává město splývat se společností globální. Přitom vědomí existence těsných vazeb se společností zůstává zachováno. V tomto posledním období roste význam typologie měst a koncept města jako svého druhu figurace v N. Eliasově smyslu. Město v tomto pojetí je také interpretováno jako aktivní prvek působící na globální společnost. Není jen recipientem popudů z „velké společnosti“. Městské procesy spoluvytvářejí významně tuto „velkou společnost“. Hlavními analytickými dimenzemi jsou přitom ekonomie, moc, sociální struktura, kultura a prostředí. Nadále zůstávají pro urbánní sociologii důležité ovšem různé typy městských nerovností, které již však nejsou vysvětlovány pouze pomocí sociálně ekonomických pojmů.

JIRÍ MUSIL je profesorem Středoevropské univerzity v Budapešti a Varšavě a Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se zejména sociologií města a regionů, politickou sociologií a sociologickou teorií. Publikoval několik knih o městech, urbanizaci, bydlení, sociální ekologii a o regionálním vývoji. Řada z nich byla přeložena do angličtiny, italštiny, němčiny, polštiny a maďarštiny. Poslední jeho knihou, se spoluautory Pavlou Horskou a Eduardem Maurem, je *Zrod velkoměsta* (2002). Byl rovněž editorem knihy *The End of Czechoslovakia* (1995), *The Meaning of Liberalism – East and West* (2000), *The European Left after 1989 – East and West* (2001). V letech 1999 až 2001 byl prezidentem Evropské sociologické asociace, je zakládajícím členem Učené společnosti ČR a členem Academia Europaea, World Academy of Sciences and Arts a Academia Scientiarum et Artium Europaea.

Literatura

- Achiezer, A. S., A. A. V. Kočetkov 1972. „Urbanizacija i intensifikacija proizvodstva v SSSR. In: Pivovarov, Jurij L. (ed.), *Problemy Sovremennoj Urbanizacii*. Moskva: Statistika.
- Atteslander, Peter, Bernd Hamm 1974. „Grundzüge einer Siedlungssoziologie“. Pp. 11–32 in Atteslander, Peter, Bernd Hamm (eds.), *Materialien zur Siedlungssoziologie*. Cologne: Kiepenheuer and Witsch,.
- Bahrdt, Hans Paul 1961 *Die Moderne Grossstadt. Soziologische Überlegungen zum Städtebau*. Reinbek : Rowohlt.
- Bahrdt, Hans Paul 1968. *Humaner Städtebau*. Hamburg: Christian Wegner Verlag.
- Berndt, Heide 1978. *Die Natur der Stadt*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Boffi, Mario et al. 1972. *Città e conflitto sociale*. Milano: Feltrinelli.
- Bodnár, Judit 2001. *Fin de millénaire Budapest. Metamorphoses of Urban Life*. Minneapolis: University Of Minnesota Press.
- Bogue, Donald 1949. *The Structure of the Metropolitan Community: A Study of Dominance and Subdominance*. Ann Arbor, Mich.: University Of Michigan Press.
- Boskoff, Alvin 1962. *The Sociology of Urban Regions*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Boyer, Christine 1983. *Dreaming the Rational City. The Myth of American City Planning*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.

- Burgess, Ernest, Donald Bogue 1967. *Urban Sociology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Byrne, David 2001. *Understanding the Urban*. Houndmills, Basingstoke, Hamp.: Palgrave.
- Castells, Manuel 1973. *La Question urbaine*. Paris: François Maspero.
- Castells, Manuel 1983. *The City and the Grassroots*. London: Edward Arnold.
- Castells, Manuel 1989. *The Informational City. Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban-Regional Process*. Oxford: Blackwell Publishers Inc.
- Castells, Manuel, Peter Hall 1994. *Technopoles of the World: The Making of Twenty-First Century Industrial Complexes*. London: Routledge.
- Chase-Dunn, Christopher K. 1985. „The System of World Cities, A. D. 800–1975“. In Timberlake, Michael (ed.), *Urbanization in the World-Economy*. Orlando, Florida: Academic Press, Inc.
- Chombart De Lauwe, Paul-Henry et al. 1952. *Paris et l'agglomération Parisienne*. 2. Vols. Paris: Presses Universitaires de France.
- Dangschat, Jens 1985. *Soziale und räumliche Ungleichheit in Warschau*. Hamburg: Christians.
- Davis, Mike 1990. *City of Quartz*. London: Verso.
- Dickens, Peter 1992. *Society and Nature*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Dickens, Peter 1996. *Reconstructing Nature*. London: Routledge.
- Dickinson, Robert. E. 1951. *The West European City*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner.
- Dore, Ronald P. 1958. *City Life in Japan*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Dostál, Petr, Martin Hampl 1995. „Geographical Organization and Societal Development: Searching for an Integral Approach“. *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, 30 (1–2) 21–42.
- Duncan, Otis D. et al. 1960. *Metropolis and Region*. Baltimore: John Hopkins Press.
- Duncan, Otis D. 1964. „Social Organization and Ecosystem“. In Faris, Robert E. L. (ed.), *Handbook of Modern Sociology*. Chicago: Chicago University Press.
- Duncan, Otis D., Leo F. Schnore 1959a. „Cultural, Behavioral, and Ecological Perspectives in the Study of Social Organization“. *American Journal of Sociology*, 65 (1): 132–146.
- Duncan, Otis D., Leo F. Schnore 1959b. „Rejoinder“. *American Journal of Sociology*, 65 (1): 149–153.
- Elias, Norbert 1969a. *Über den Prozess der Zivilisation*. Bern: Verlag Francke Ag.
- Elias, Norbert 1969b. *Die höfische Gesellschaft*. Darmstadt-Neuwied: Heemann Luchterhand Verlag.
- Enyedi, György 1995. „The Transition of Post-Socialist Cities“. *European Review* 3 (2): 171–182.
- Enyedi, György 1998. „Transformation in Central European Postsocialist Cities“. In Enyedi, György (ed.), *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fischer, Claude S. et al. 1977. *Networks and Places: Social Relations in the Urban Setting*. New York: Free Press.
- Frankenberg, Ronald 1966. *Communities in Britain. Social Life in Town and Country*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books Ltd.
- Friedrichs, Jürgen 1973. *Methoden empirischer Forschung*. Reinbek: Rowohlt.
- Friedrichs, Jürgen 1977. *Stadtanalyse. Soziale und räumliche Organisation der Gesellschaft*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Friedrichs, Jürgen 1988. „Stadtsoziologie – Wohin“. Pp. 7–17 in Friedrichs, Jürgen (ed.), *Soziologische Stadtforschung*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

- Friedrichs, Jürgen 1995. *Stadtsoziologie*. Opladen: Leska + Budrich.
- Frisbie, W. Parker, John Kasarda 1988. „Spatial Processes“. Pp. 629–666 in Smelser, Neil J. (ed.), *Handbook of Sociology*. Newbury Park: Sage Publications.
- Gans, Herbert J. 1962. *The Urban Villagers*. New York: Free Press.
- Gans, Herbert J. 1968a. *The Levitowners*. London: Allen Lane.
- Gans, Herbert J. 1968b. „Urbanism and Suburbanism as Ways of Life“. Pp. 95–118 in Pahl, Ray E. (ed.), *Readings in Urban Sociology*. Oxford: Pergamon Press.
- Garreau, J. 1992. *Edge City*. New York: Doubleday.
- Gasparini, Alberto et al. 1979. *Spazi sociali tra quartiere e città*. Udine: Editrice Grillo.
- Giddens, Anthony 1984. *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Glass, Ruth 1968. „Urban Sociology in Great Britain“. Pp. 47–73 in Pahl, Ray E. (ed.), *Readings in Urban Sociology*. Oxford: Pergamon Press.
- Gleichmann, Peter 1963. *Sozialwissenschaftliche Aspekte der Grünplanung in der Grosstadt*. Stuttgart: Ferdinand Enke.
- Gleichmann, Peter 1964. „Soziologische Bemerkungen zur Anpassung der Wohnung an den Menschen“. *Bundesarbeitsblatt* (1): 18–29.
- Gordon, David 1984. „Capitalist Development and the History of American Cities“. In Tabb, W. K., L. Sawers (eds.), *Marxism and the Metropolis*. New York: Oxford University Press.
- Halbwachs, Maurice 1932. „Chicago, Expérience Ethnique“. *Annales d'histoire economique et sociale* 4 (1): 11–49.
- Halbwachs, Maurice 1946. *Morphologie Sociale*. Paris: Libraire Armand Colin.
- Hamm, Bernd 1977. *Die Organisation der Städtischen Umwelt. Ein Beitrag zur sozialökologischen Theorie der Stadt*. Frauenfeld, Stuttgart: Verlag Huber.
- Hamm, Bernd 1982a. *Einführung in die Siedlungssoziologie*. München: Verlag C. H. Beck.
- Hamm, Bernd 1982b. „Social Area Analysis and Factorial Ecology: A Review of Substantive Findings“. Pp. 316–337 in Theodorson, George A. (ed.), *Urban Patterns. Studies in Human Ecology*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Hamm, Bernd 1996. *Siedlungs-, Umwelt- und Planungssoziologie. Ökologische Soziologie*. Band 2. Opladen: Leske + Budrich.
- Hamm, Bernd, Bohdan Jałowiecki (eds.) 1990. *The Social Nature of Space*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Hampl, Martin 1971. *The Theory of Complexity and Differentiation of the World*. Prague: Charles University Press.
- Hampl, Martin et al. 1999. *Geography of Societal Transformation in the Czech Republic*. Prague: Charles University, Faculty of Sciences.
- Hannerz, Ulf 2001. „City“. Pp. 86–88 in Kuper, Adam, Jessica Kuper (eds.), *The Social Science Encyclopedia*. London: Routledge.
- Harloe, Michael (ed.) 1977. *Captive Cities*. Chichester: John Wiley.
- Harvey, David 1973. *Social Justice and the City*. London: Edward Arnold.
- Harvey, David 1982. *The Limits to Capital*. Oxford: Blackwell.
- Häussermann, Hartmut, Walter Siebel 1987. *Neue Urbanität*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Hawley, Amos H. 1950. *Human Ecology: A Theory of Community Structure*. New York: Ronald.
- Hawley, Amos H. 1986. *Human Ecology. A Theoretical Essay*. Chicago: Chicago University Press.
- Herlyn, Ulfert (ed.) 1974. *Stadt- und Sozialstruktur. Arbeiten zur sozialen Segregation, Ghettobildung und Stadtplanung*. München: Nymphenburger Verlagshandlung.

- Herlyn, Ulfert 1980. *Grosstadtstrukturen und ungleiche Lebensbedingungen in der Bundesrepublik*. Frankfurt/M.: Campus.
- Herlyn, Ulfert 1989. „Der Beitrag der Stadtsoziologie: Ein Rückblick auf die Forschungsentwicklung“. Pp. 359–385 in Hesse, Joachim Jens (ed.), *Kommunalwissenschaften in der Bundesrepublik Deutschland*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Hunter, Floyd 1953. *Community Power Structure*. Chapel Hill: University Of North Carolina Press.
- Jałowiecki, Bohdan 1982. „Proces Waloryzacji Przestrzeni“. Pp. 64–112 in Pióro, Zygmunt (ed.), *Przestrzeń i Społeczeństwo. Z Badań Ekologii Społecznej*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Jałowiecki, Bohdan 1988. *Społeczne Wytwarzanie Przestrzeni*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Jałowiecki, Bohdan 1998. „Socjologia Miasta“. Pp. 221–239 in Krawczyk, Z., K. Sowa (eds.), *Socjologia W Polsce*. Rzeszów: Wydawnictwo Mana.
- Jałowiecki, Bohdan 1999. *Metropolie*. Białystok: Wyższa szkoła finansów i zarządzania w Białymstoku.
- Jałowiecki, Bohdan, Marek S. Szczepański 2002. *Miasto i Przestrzeń W Perspektywie Socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe Scholar.
- Janickij, Oleg 1972. „Socialnyje aspekty urbanizacii v uslovjach naučno-techničeskoj revolucii“. Pp. 33–50 in Pivovarov, Yuri L. (ed.), *Problemy sovremennoj urbanizacii*. Moskva: Statistika. .
- Janickij, Oleg 1975. *Urbanizacija i socialnyje protivorečija*. Moscow: Nauka.
- Jones, Emrys 1960. *A Social Geography of Belfast*. London: O. U. P.
- Kaltenberg-Kwiatkowska, Ewa 1973. *Przeobrażenia Struktury Społeczno-Przestrzennej Miasta Pod Wpływem Uprzemysłowienia*. Warsaw: Polish Academy of Sciences.
- King, Anthony D. 1995. *Global Cities: Post-imperialism and the Internatolization of London*. London: Routledge.
- Knox, Paul L., Peter J. Taylor (eds.) 1995. *World Cities in a World-System*. Cambridge: Cambridge University Press.
- König, René 1958. *Grundformen der Gesellschaft: Die Gemeinde*. Reinbek: Rowohlt.
- Konrád, György, Ivan Szelényi 1977. „Social Conflicts of Under-Urbanization“. Pp. 157–174 in Harloe, Michael (ed.), *Captive Cities*. Chichester: John Wiley.
- Korčák, Jaromír 1941. „Přírodní dualita statistického rozložení. *Statistický Obzor* 22 (2): 171–222.
- Lefebvre, Henri 1968. *Le droit à la ville*. Paris: Anthropos.
- Lefebvre, Henri 1972. *La pensée marxiste et la ville*. Paris: Castermann.
- Lefebvre, Henri 1977. „Reflections on the Politics of Space“. In Peet, R. (ed.), *Radical Geography*. Chicago: Maaroufa Press.
- Linhart, Jiří, Vladimír Rak, Jiří Voženilek 1977. „Sociální aspekty ekologické zónace hlavního města Prahy“. *Sociologický časopis* 23: 94–115.
- Logan, John, Harvey Molotch 1987. *Urban Fortunes: The Political Economy of Place*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Lojkine, Jean 1976. „Contribution to a Marxist Theory of Capitalist Urbanization“. Pp. 119–146 in Pickvance, Chris G. (ed.), *Urban Sociology. Critical Essays*. London: Tavistock Publications.
- Lynd, Robert and Helen 1929. *Middletown*. New York: Harcourt, Brace and Co.
- Lynd, Robert and Helen 1937. *Middletown in Transition*. New York: Harcourt, Brace and Co.
- Majer, Andrzej 1997. *Duże Miasta Ameryki. "Kryzys" i Polityka Odnowy*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Malinowski, Bronislaw 1944. *A Scientific Theory of Culture and Other Essays*. Chapel Hill: The University Of North Carolina Press.
- Mann, Peter 1965. *An Approach to Urban Sociology*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Martinelli, F. 1974. *Le società urbane. Problemi e studi di sociologia*. Milano: F. Angeli.
- Martinotti, Guido 1967. *Città e analisi sociologica*. Milano: Marsilio.
- Martinotti, Guido 1993. *Metropoli. la nuova morfologia sociale della città*. Bologna: Mulino.
- Matějů, Petr, Jiří Večerník, Hynek Jeřábek 1979. „Social Structure, Spatial Structure and Problems of Urban Research: The Example of Prague”. *International Journal of Urban and Regional Research* 3 (2): 181–200.
- Mela, Alfredo 1991. „Paradigmi teoretici e metodologie nel filone ecologico della sociologia urbana”. Pp. 61–83 in Petsimeris, Petros (ed.), *Le trasformazioni sociali dello spazio urbano. Verso una nuova geografia della città Europea*. Bologna: Pàtron Editore.
- Mellor, Rosemary J. 1977. *Urban Sociology in an Urbanized Society*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Mills, C. Wright 1956. *The Power Elite*. New York: Oxford University Press.
- Mingione, Enzo et al. 1972. *Città e conflitto sociale*. Milano: Feltrinelli.
- Mirowski, Włodzimierz 1988. „Rola Migracji W Procesach Urbanizacji Kraju”. Pp. 29–44 in Jałowiecki, Bohdan, Ewa Kaltenberg-Kwiatkowska (eds.), *Procesy Urbanizacji I Przekształcenia Miast W Polsce*. Warszawa: 1988.
- Mlinar, Zdravko 1990. „Territorial Identities: Between Individualization and Globalization”. Pp. 57–62 in Kukliński, Antoni (ed.), *Globality Versus Locality*. Warsaw: University of Warsaw.
- Musil, Jiří 1958. „Statistické rozbory demografické a sociálně-hygienické struktury městských sídlišť”. *Statistický obzor* 38 (12): 544–553.
- Musil, Jiří 1968. „The Development of Prague's Ecological Structure”. Pp. 232–259 in Pahl, Ray E. (ed.), *Readings in Urban Sociology*. Oxford: Pergamon Press.
- Musil, Jiří 1980. *Urbanization in Socialist Countries*. Armonk, New York: M. E. Sharpe.
- Musil, Jiří, Zdeněk Ryšavý 1983. „Urban and Regional Processes under Capitalism and Socialism: A Case Study from Czechoslovakia”. *International Journal of Urban and Regional Research* 7 (4): 495–527.
- Musil, Jiří 1988. „Der Status der Sozialökologie”. Pp. 18–34 in Friedrichs, Jürgen (ed.), *Soziologische Stadtforschung*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Musil, Jiří 1993. „Changing Urban Systems in Post-communist Societies in Central Europe: Analysis and Prediction”. *Urban Studies* 30 (6): 899–905.
- Ossowski, Stanisław 1946. „Urbanistyka I Socjologia”. Původně v časopisu *Problemy* č. 1, 1946. Přetištěno roku 1967 v *Dziela*, Tom III, pp. 337–350.
- Paddison, Ronan (ed.) 2001. *Handbook of Urban Studies*. London: Sage.
- Pahl, Ray E. 1968. *Readings in Urban Sociology*. Oxford: Pergamon Press.
- Pahl, Ray E. 1970. *Whose City? And Other Essays on Sociology and Planning*. London: Longman.
- Pahl, Ray E. 1977. „Managers, Technical Experts and the State: Forms of Mediation, Manipulation and Dominance in Urban and Regional Development”. Pp. 49–60 in Harloe, Michael (ed.), *Captive Cities: Studies in the Political Economy of Cities and Regions*. London: John Wiley.
- Park, Robert Ezra 1926. „The Urban Community as a Spatial Pattern and a Moral Order”. in Burgess, Ernest W. (ed.), *The Urban Community*. Chicago: University of Chicago Press.

- Parsons, Talcott 1961. „General Theory in Sociology”. Pp. 3–38 in Merton, Robert K., Leonard Broom, Leonard S. Cottrell (eds.), *Sociology Today: Problems and Prospects*. New York: Basic Books.
- Pickvance, Chris C. 1976. „Introduction: Historical Materialist Approaches to Urban Sociology”. Pp. 1–32 in Pickvance, Chris C. (ed.), *Urban Sociology: Critical Essays*. London: Tavistock Publications.
- Pióro, Zygmunt 1962. *Ekologia Społeczna W Urbanistyce*. Warszawa: Arkady.
- Pióro, Zygmunt 1977. *Procesy Rozwojowe Aglomeracji*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Pióro, Zygmunt 1982. „Główne Nurty Ekologii Społecznej”. Pp. 7–51 in Pióro, Zygmunt (ed.), *Przestrzeń i Społeczeństwo. Z Badań Ekologii Społecznej*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Piotrowski, Waław 1966. *Społeczno-Przestrzenna Struktura M. Łodzi. Studium Ekologiczne*. Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Pivovarov, Jurij L. 1977. *Sovremennaja urbanizacija*. Moskva: Statistika.
- Pivovarov, Jurij L. 1972. „Sovremennaja urbanizacija: suščność, faktory i osobennosti izučeniija”. Pp. 9–32 in Pivovarov, Yuri L. (ed.), *Problemy sovremennoj urbanizacii*. Moskva: Statistika.
- Polanyi, Karl 1957. „The Economy as Instituted Process”. Pp. 12–20 in Polanyi, K. et al. (eds.), *Trade and Market in Early Empires*. New York: The Free Press.
- Preceteille, Edmond 1973. *La Production des Grands Ensembles*. Paris: Mouton.
- Reissman, Leonard 1964. *The Urban Process. Cities in Industrial Societies*. New York: The Free Press of Glencoe.
- Rex, John 1968. „The Sociology of a Zone of Transition”. Pp. 211–231 in Pahl, Ray E. (ed.), *Readings in Urban Sociology*. Oxford: Pergamon Press.
- Rex, John, Robert Moore 1967. *Race, Community and Conflict*. London: Oxford University Press.
- Rossi, Peter H. 1959. „Comment”. *American Journal of Sociology* 65 (1): 146–149.
- Sassen, Saskia 1991. *The Global City. New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
- Sassen, Saskia 2001. „Cities in the Global Economy”. Pp. 256–272 in Paddison, Ronan (ed.), *Handbook of Urban Studies*. London: Sage.
- Saunders, Peter 1981. *Social Theory and the Urban Question*. New York: Holmes And Meier Publishers.
- Saunders, Peter 2001. „Urban Ecology”. Pp. 36–51 in Paddison, Ronan (ed.), *Handbook of Urban Studies*. London: Sage.
- Schäfers, Bernard 1970. „Soziologie als missdeutete Stadtplanungswissenschaft”. *Archiv für Kommunalwissenschaften* 9 (2): 240–259.
- Schäfers, Bernard 1988. „Stadt und Kultur”. Pp. 95–110 in Friedrichs, Jürgen (ed.), *Soziologische Stadtforschung*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Schäfers, Bernard 1989. „Stadt- und Regionalsoziologie: Ausgewählte neuere Ansätze”. Pp. 387–407 in Hesse, Joachim Jens (ed.), *Kommunalwissenschaften in der Bundesrepublik Deutschland*. Baden-Baden: Nomos.
- Scott, Allen J. 1988. *New Industrial Spaces: Flexible Production, Organization and Regional Development in North America and Western Europe*. London: Pion.
- Shevky, Eshref, Wendell Bell 1955. *Social Area Analysis*. Stanford: Stanford University Press.
- Smith, Michael Peter 2001. *Transnational Urbanism. Locating Globalization*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Soja, Edward J. 1989. *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso.
- Strassoldo, Raimondo 1977. *Sistema i ambiente, introduzione all'ecologia umana*. Milano: Angeli.

- Strassoldo, Raimondo 1990. „The Social Construction and Sociological Analysis of Space”. Pp. 19–47 in Hamm, Bernd, Bohdan Jalowiecki (eds.), *The Social Nature of Space*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Summers, Anita A. 1999. „Urban America and Urban Western Europe: Are They Different?” Pp. 1–12 in Summers, Anita A., Paul C. Cheshire, Lafranco Senn (eds.), *Urban Change in the United States and Western Europe. Comparative Analysis and Policy*. Washington, D. C.: The Urban Institute Press.
- Sýkora, Luděk 2001. „Proměny prostorové struktury Prahy v kontextu postkomunistické transformace”. Pp. 127–166 in Hampl, Martin et al., *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.
- Szczepański, Marek S. 1981. *Miasto Socjalistyczne I Świat Społeczny Jego Mieszkańców*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Szelényi, Ivan 1983. *Urban Inequalities under State Socialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Szelényi, Ivan 1996. „Cities under Socialism – and After”. Pp. 286–317 in Andrusz, Gregory, Michael Harloe, Ivan Szelényi (eds.), *Cities after Socialism. Urban and Regional Change and Conflicts in Post-socialist Societies*. Oxford: Blackwell.
- Szelényi, Ivan, György Konrád 1969. *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Theodorson, George A. (ed.) 1961. *Studies in Human Ecology*. Evanston – New York: Harper And Row.
- Timberlake, Michael (ed.) 1985. *Urbanization in the World-Economy*. Orlando, Florida: Academic Press, Inc.
- Ullrich, Zdeněk (ed.) 1938. *Soziologische Studien zur Verstädterung der Prager Umgebung*. Prague: Verlag der Revue Soziologie und Soziale Probleme.
- Wagner, Peter 2001. *A History and Theory of the Social Sciences*. London: Sage.
- Wallis, Aleksander 1967. *Socjologia Wielkiego Miasta*. Warsaw: Omega.
- Wallis, Aleksander 1971. *Socjologia I Kształtowanie Przestrzeni*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Wallis, Aleksander 1977. *Miasto I Przestrzeń*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Warner, W. Lloyd, Paul S. Lunt 1941. *The Social Life of a Modern Community*. New Haven: Yale University Press.
- Weber, Max 1958. *The City*. New York: The Free Press.
- Węclawowicz, Grzegorz 1988. *Struktury Społeczno-Przestrzenne W Miastach Polski*. Wrocław: Ossolineum.
- Whyte, William F. 1943. *Street Corner Society: The Social Structure of an Italian Slum*. Chicago: University Of Chicago Press.
- Williamson, W. 1982. *Class, Culture and Community*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Willmott, Peter, Michael Young 1960. *Family and Class in a London Suburb*. London: Routledge And Kegan Paul.
- Wirth, Louis 1938. „Urbanism as a Way of Life”. *American Journal of Sociology* 44 (1): 1–24.
- Young, Michael, Peter Willmott 1962. *Family and Kinship in East London*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Ziółkowski, Janusz 1960. *Sosnowiec*. Katowice: PWN.
- Znaniński, Florian 1938. *Socjologiczne Podstawy Ekologii Ludzkiej*. Poznań: Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny.
- Zukin, Sharon 1988. *Loft Living*. New York: Radius.
- Zukin, Sharon 1995. *The Culture Of Cities*. Oxford: Blackwell.

Sociologický ústav AV ČR, 2003

Volby do Poslanecké sněmovny 2002

Lukáš Linek

Ladislav Mrklas

Adéla Seidlová

Petr Sokol (eds.)

Sborník analyzuje loňské volby do Poslanecké sněmovny z několika různých úhlů pohledu, například z hlediska úlohy médií ve volební kampani, postavení žen na volebních kandidátkách, vlivu volebního systému na výsledky voleb a přináší téma formování nové české vlády.

Cena publikace je 250 Kč

Objednávky přijímá a vyřizuje Tiskové a ediční oddělení SoÚ AV ČR
Jilská 1, Praha 1

tel.: 222 221 761, e-mail: prodej@soc.cas.cz